ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΦΑΚΕΛΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

510027 – ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ
Χ. ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ

1. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Μπροστά στις δημογραφικές αλλαγές, μία νέα αλληλεγγύη μεταξύ γενεών», COM(2005) 94 (Αρχείο: Bagavos_510027_Fakelos_Part1).
2. Τσίμπος Κ.Σ., «Η κατά συνθήκη θεωρία της Δημογραφικής Μετάβασης» (Αρχείο: Bagavos_510027_Fakelos_Part2).

Γ΄ ΕΞΑΜΗΝΟ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Βρυξέλλες, 16.3.2005
COM(2005) 94 τελικό

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Πράσινη Βίβλος «Μπροστά στις δημογραφικές αλλαγές, μία νέα αλληλεγγύη μεταξύ γενεών»

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Πράσινη Βίβλος «Μπροστά στις δημογραφικές αλλαγές, μία νέα αλληλεγγύη μεταξύ γενεών»

Η Ευρώπη γνωρίζει σήμερα δημογραφικές αλλαγές άνευ προηγουμένου τόσο όσον αφορά το εύρος όσο και τη σοβαρότητά τους. Το 2003, η φυσική αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης ήταν μόνο 0,04% ετησίως και στα νέα κράτη μέλη, με εξαίρεση την Κύπρο και τη Μάλτα, σημειώθηκε μείωση του πληθυσμού. Σε αρκετές χώρες, η συμβολή της μετανάστευσης υπήρξε καθοριστική για τη διασφάλιση της αύξησης του πληθυσμού. Το ποσοστό γονιμότητας είναι σχεδόν παντού κατώτερο απ' το κατώτατο όριο ανανέωσης των γενεών (περίπου 2,1 παιδιά ανά γυναίκα), ενώ σε πολλά κράτη μέλη μάλιστα έχει πέσει σε κάτω από το 1,5 παιδί ανά γυναίκα.

Ωστόσο οι Ευρωπαίοι δεν αποκτούν όσα παιδιά επιθυμούν. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει τους διάφορους περιορισμούς που επηρεάζουν τις επιλογές των ζευγαριών, συμπεριλαμβανομένων των αυξανόμενων δυσχερειών στην ανεύρεση στέγης.

Αποδεικνύει όμως, επίσης, ότι οι οικογένειες, οι οποίες αν και η δομή τους ποικίλλει κατά πολύ εξακολουθούν να αποτελούν σημαντικό συστατικό στοιχείο της ευρωπαϊκής κοινωνίας, δεν ευνοούνται από ένα περιβάλλον που να τις ενθαρρύνει να αποκτήσουν περισσότερα παιδιά. Εάν η Ευρώπη επιθυμεί να ανατρέψει αυτή τη φθίνουσα δημογραφική τάση θα πρέπει οι οικογένειες να ενθαρρύνονται από κρατικές πολιτικές που να επιτρέπουν στις γυναίκες και στους άνδρες να συμφιλιώνουν την οικογενειακή και την επαγγελματική τους ζωή. Επιπλέον, η οικογένεια θα εξακολουθήσει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αλληλεγγύη μεταξύ γενεών. Η Ένωση πρέπει λοιπόν να γνωρίσει καλύτερα την κατάσταση των οικογενειών στα διάφορα κράτη μέλη ιδίως όσον αφορά την απασχόληση και το εισόδημα των μονογονεϊκών οικογενειών, την εξεύρεση στέγης, τις κοινωνικές παροχές και την παροχή φροντίδας στα ηλικιωμένα άτομα.

Τα στοιχεία το επιβεβαιώνουν: ο πληθυσμός της Ένωσης αναμένεται να σημειώσει μικρή μόνο αύξηση ως το 2025 χάρη στη μετανάστευση, πριν αρχίσει να φθίνει[1]: 458 εκατομμύρια κάτοικοι το 2005, 469,5 εκατομμύρια το 2025 (+ 2%), και στη συνέχεια 468,7 εκατομμύρια το 2030. Αλλά ο πληθυσμός σε 55 από τις 211 περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 σημείωσε ήδη μείωση στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990· το ίδιο συμβαίνει στις περισσότερες περιφέρειες των νέων κρατών μελών (35 από τις 55), λόγω της φυσικής μείωσης και της καθαρής αποδημίας[2].

Η μείωση αυτή γίνεται ακόμα ταχύτερη και μεγαλύτερη εάν ληφθεί μόνο υπόψη ο συνολικός ενεργός πληθυσμός (μεταξύ 15 και 64 ετών): στο διάστημα από το 2005 έως το 2030 αναμένεται να αποχωρήσουν 20,8 εκατομμύρια άτομα.

Στην έκθεση της ομάδας υψηλού επιπέδου, με επικεφαλής τον κ. Wim Kok, υπογραμμίζεται η σημασία της δημογραφικής πρόκλησης για τη «στρατηγική της Λισσαβώνας»: η γήρανση μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της ετήσιας «δυνητικής αύξησης» του ΑΕγχΠ στην Ευρώπη από 2-2,25% που είναι σήμερα, σε 1,25% το 2040. Από τις εξελίξεις αυτές αναμένεται να επηρεαστεί το επιχειρηματικό πνεύμα και η προθυμία του κοινωνικού συνόλου για την ανάληψη πρωτοβουλιών.

Για να αντιμετωπιστεί αυτή η πρόκληση είναι επιτακτική η δραστική εφαρμογή της ατζέντας της Λισσαβώνας, δίνοντας προτεραιότητας σε πολιτικές που αποσκοπούν σε μεγαλύτερη συμμετοχή στην απασχόληση – ιδίως για ορισμένες ομάδες του πληθυσμού όπως οι γυναίκες, οι νέοι και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας – στην καινοτομία και στην αύξηση της παραγωγικότητας.

---

[1] Βασικό σενάριο των πληθυσμιακών προβλέψεων της Eurostat, προσωρινά αποτελέσματα - Δεκέμβριος 2004.

[2] Περιφέρειες NUTS 2. *Πηγή: Τρίτη έκθεση για τη συνοχή,* Φεβρουάριος 2004.

Απαιτείται επίσης ο εκσυγχρονισμός των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, ιδίως των συντάξεων, προκειμένου να εξασφαλιστεί η οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητά τους και να τους δοθεί η ευκαιρία να διαχειριστούν τα αποτελέσματα της γήρανσης του πληθυσμού.

Η Ένωση εδώ και πολλά χρόνια έχει αναπτύξει πολιτικές[3] που συμβάλλουν στην καλύτερη πρόβλεψη αυτών των αλλαγών[4], ενώ πρόσφατες πρωτοβουλίες, όπως η *Πράσινη Βίβλος για μια κοινοτική προσέγγιση της διαχείρισης της οικονομικής μετανάστευσης*, συμβάλλουν στην προώθηση αυτού του προβληματισμού.

Αυτές οι δημογραφικές αλλαγές αποτελούν απόρροια τριών βασικών τάσεων:

- **Συνεχής επιμήκυνση της διάρκειας ζωής.** Είναι το αποτέλεσμα της σημαντικής προόδου σε θέματα υγείας και ποιότητας ζωής από την οποία ωφελούνται οι Ευρωπαίοι: το προσδόκιμο επιβίωσης με καλή υγεία αυξάνεται διαρκώς. Η πρόοδος αυτή θα πρέπει να συνεχιστεί και να συνοδευτεί με μείωση των αποκλίσεων μεταξύ προσδόκιμου επιβίωσης ανδρών και γυναικών. Στην ίδια οικογένεια μπορούν πλέον να συνυπάρχουν τέσσερις γενιές με τη διαφορά ότι είναι πιο κινητικές και δε ζουν πλέον πάντα μαζί σε αντίθεση με παλιότερα.

- Έως το 2030 θα γίνει αισθητή η αύξηση των **γενεών ηλικίας άνω των 60 ετών**, όταν τα παιδιά του «baby-boom» θα φτάσουν σ' αυτή την ηλικία.

- **Συνεχιζόμενη υπογεννητικότητα**. Οι γενιές του «baby-boom» απέκτησαν λιγότερα παιδιά από τις προηγούμενες. Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που εξηγούν τα χαμηλά ποσοστά γεννητικότητας: δυσκολίες όσον αφορά την επαγγελματική ένταξη, έλλειψη και κόστος στέγης, απόκτηση του πρώτου παιδιού σε μεγαλύτερη ηλικία, διαφορετικές επιλογές σε θέματα σπουδών, επαγγελματικής ζωής και οικογενειακής ζωής. Το ποσοστό γονιμότητας είναι σχεδόν παντού κατώτερο από το κατώτατο όριο ανανέωσης των γενεών. Σε ορισμένες χώρες, στη Νότια και στην Ανατολική Ευρώπη, είναι κατώτερο και από 1,3 παιδιά ανά γυναίκα.

Η κοινωνία γνωρίζει επίσης σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές: οι οικογενειακές δομές εξελίσσονται· υπάρχουν περισσότεροι «εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας» (55-64), άτομα τρίτης ηλικίας (65-79), υπέργηρα άτομα (80+), λιγότερα παιδιά, λιγότεροι νέοι και ενήλικες σε ενεργό ηλικία. Εξάλλου, η μετάβαση από τη μία περίοδο ζωής στην άλλη έχει γίνει πολύ σύνθετη: αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους νέους που ξεκινούν αργότερα ορισμένες φάσεις της ζωής τους (τέλος σπουδών, πρόσβαση στην απασχόληση, απόκτηση πρώτου παιδιού).

Οι δημόσιες πολιτικές, ευρωπαϊκές και εθνικές, πρέπει κατά συνέπεια να συνεκτιμούν τις δημογραφικές αλλαγές. Αυτός είναι και ο στόχος της προπαρασκευαστικής δράσης που ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το 2004[5]: στοχεύει στην καλύτερη συνεκτίμηση του αντικτύπου των δημογραφικών αλλαγών στο σύνολο των εμπλεκόμενων πολιτικών.

Σε όλο και περισσότερα κράτη μέλη, η προσαρμογή αυτή αποτελεί ήδη πολιτική προτεραιότητα. Για να αντισταθμιστεί η προβλεπόμενη μείωση του ενεργού πληθυσμού, η Ένωση διευκολύνει την μεγαλύτερη συμμετοχή στην απασχόληση κυρίως των γυναικών και των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας, ενθαρρύνει τις επενδύσεις σε «ανθρώπινο κεφάλαιο» και την αύξηση του επιπέδου παραγωγικότητας μέσω οικονομικών μεταρρυθμίσεων και της καταβολής προσπαθειών στο επίπεδο της έρευνας και της καινοτομίας. Ωστόσο πρέπει να καταβληθούν περαιτέρω προσπάθειες όσον αφορά την ένταξη των νέων στην επαγγελματική ζωή και την πλαισίωση της επαγγελματικής τους

---

3 Βλ. παράρτημα 1.

4 Προς μια Ευρώπη για όλες τις ηλικίες - COM(1999) 221 της 25.5.1999· Η απάντηση της Ευρώπης στην παγκόσμια γήρανση - COM(2002) 143 της 18.3.2002.

5 Δημοσιονομικό κονδύλι 25 04 01, ΕΕ L 53 της 23.2.2004, τόμος ΙΙ σελίδα 1281.

πορείας που δεν είναι πλέον «γραμμική» αλλά εναλλάσσεται μεταξύ απασχόλησης, σπουδών, ανεργίας, απόκτησης νέων επαγγελματικών προσόντων ή βελτίωσης των υφιστάμενων δεξιοτήτων.

Στο πλαίσιο της νέας κοινωνικής ατζέντας της Ένωσης ο διάλογος πρέπει να προχωρήσει σε βάθος τηρουμένων των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων των διαφόρων επιπέδων διακυβέρνησης. Πράγματι, **διάφορα θέματα που συνδέονται με τις δημογραφικές αλλαγές εξαρτώνται αποκλειστικά από τα κράτη μέλη, ή εμπίπτουν στο πεδίο αρμοδιότητας των οικείων περιφερειακών αρχών ή των κοινωνικών εταίρων. Πρόκειται όμως, επίσης, για θέματα κοινού ενδιαφέροντος, στα οποία τα κράτη μέλη πρέπει να δώσουν απάντηση η οποία σήμερα έχει προσλάβει επιτακτικό χαρακτήρα.**

Πράγματι, το ποσοστό συνολικής δημογραφικής εξάρτησης[6] θα φθάσει από 49% το 2005 σε 66% το 2030. Δεν πρέπει μόνο να επιτευχθεί ο στόχος της στρατηγικής της Λισσαβώνας - ποσοστό απασχόλησης 70% - αλλά και να ξεπεραστεί προκειμένου να αντισταθμιστεί η αναμενόμενη μείωση του ενεργού πληθυσμού: πρέπει να ενισχυθεί η συμμετοχή στην απασχόληση και να συνεχιστεί η αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης. Πρέπει επίσης να αξιολογηθούν και να συζητηθούν τα μέσα για την εξουδετέρωση των πλέον αρνητικών αποτελεσμάτων αυτών των εξελίξεων.

Στο πλαίσιο αυτό, εκτιμάτε ότι το ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί κατάλληλη βάση για την έναρξη διαλόγου γύρω από τις δημογραφικές εξελίξεις και τη διαχείριση των συνεπειών τους;

Εάν ναι, ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι στόχοι και ποιοι πολιτικοί τομείς νομίζετε ότι εμπλέκονται;

1. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑΣ

Οι τρεις αιτίες της γήρανσης του πληθυσμού συναντώνται σε ολόκληρη την Ευρώπη αλλά με σημαντικές διαφορές οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν ως εξής[7]:

- **Η Ένωση δεν διαθέτει πλέον «δημογραφική κινητήρια δύναμη».** Τα κράτη μέλη ο πληθυσμός των οποίων δεν θα μειωθεί πριν από το 2050 είναι πολύ λίγα. Μεταξύ των πέντε κρατών μελών που έχουν τον μεγαλύτερο πληθυσμό, μόνο ο βρετανικός και γαλλικός πληθυσμός θα σημειώσει αύξηση στο διάστημα μεταξύ 2005 και 2050 (+ 8% και + 9,6%)[8]. Η μείωση του πληθυσμού προβλέπεται σε ορισμένες περιπτώσεις να ξεκινήσει πριν από το 2015, σε ορισμένες δε περιπτώσεις θα υπερβεί το 10% ή το 15% έως το 2050.

- **Η μετανάστευση** μετρίασε πρόσφατα το έλλειμμα γεννήσεων σε μεγάλο αριθμό χωρών.

- Η κατάσταση στις **υποψήφιες χώρες** εντείνει τις δημογραφικές αντιθέσεις. Οι προβολές που αφορούν τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία καταδεικνύουν αρνητικές εξελίξεις (-21% και -11% έως το 2030), καθώς και εκείνες του ΟΗΕ για την Κροατία (-19%). Αντιθέτως, ο πληθυσμός της Τουρκίας θα αυξηθεί κατά περισσότερο από 19 εκατομμύρια στο διάστημα μεταξύ 2005 και 2030 (+25%).

Βασικό σενάριο της Eurostat , EU25 (εντός παρένθεσης σε χιλιάδες)	*2005-2050*	*2005-2010*	*2010-2030*	*2030-2050*
Συνολικός πληθυσμός	**-2,1% (-9642)**	**+1,2% (+5444)**	**+1,1% (+4980)**	**-4,3% (-20066)**
Παιδιά (0-14)	-19,4% (-14415)	-3,2% (-2391)	-8,9% (-6411)	-8,6% (-5612)
Νέοι (15-24)	-25,0% (-14441)	-4,3% (-2488)	-12,3% (-6815)	-10,6% (-5139)

6 Σχέση του πληθυσμού ηλικίας 0 έως 14 και άνω των 65 ετών προς τα άτομα ηλικίας 15 έως 64 ετών.
7 Βλ. παράρτημα 2.
8 Στην Ισπανία θα σημειωθεί αύξηση κατά 5,7% ανάμεσα στο 2005 και το 2030 και μείωση κατά 0,8% ανάμεσα στο 2005 και το 2050.

Νέοι ενήλικες (25-39)	-25,8% (-25683)	-4,1% (-4037)	-16,0% (-15271)	-8,0% (-6375)
Ενήλικες (40-54)	-19,5% (-19125)	+4,2% (+4170)	-10,0% (-10267)	-14,1% (-13027)
Εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας (55-64)	+8,7% (+4538)	+9,6% (+5024)	+15,5% (+8832)	-14,1% (-9318)
Άτομα τρίτης ηλικίας (65-79)	+44,1% (+25458)	+3,4% (+1938)	+37,4% (+22301)	+1,5% (+1219)
Υπέργηρα άτομα (80+)	+180,5% (+34026)	+17,1% (+3229)	+57,1% (+12610)	+52,4% (18187)

Οι εν λόγω τάσεις εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο: όλες οι περιοχές του κόσμου θα γνωρίσουν το φαινόμενο της γήρανσης κατά τη διάρκεια του τρέχοντος αιώνα. Ο κύριος εταίρος μας, οι Ηνωμένες Πολιτείες, θα γνωρίσουν αύξηση του πληθυσμού τους κατά 25,6% στο διάστημα μεταξύ 2000 και 2025[9]. Για παράδειγμα, στην Κίνα το φαινόμενο αυτό θα εκδηλωθεί σύντομα με μείωση του πληθυσμού από το 2025. Αντιθέτως, οι «γείτονες χώρες» της Ευρώπης, στην Αφρική και στη Μέση Ανατολή, θα γνωρίσουν το φαινόμενο αυτό πολύ αργότερα: ο πληθυσμός είναι πολύ νεότερος, με μέση ηλικία τα 20 έτη ή και λιγότερο, έναντι άνω των 35 ετών στην Ευρώπη.

1.1. Η πρόκληση της υπογεννητικότητας

Στο πλαίσιο αυτό, η υπογεννητικότητα αποτελεί πρόκληση για τις πολιτικές αρχές. Ποτέ στην ιστορία δεν έχει υπάρξει «ανάπτυξη χωρίς γεννήσεις». Η ενίσχυση της παραγωγικότητας, κυρίως μέσω της πρόσβασης στην κατάρτιση καθόλη τη διάρκεια του βίου και η αύξηση της συμμετοχής στην απασχόληση, ιδίως με τη δημιουργία μίας πραγματικής ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας και μεγαλύτερης επαγγελματικής κινητικότητας, αποτελούν βασικούς παράγοντες για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης. Υπάρχουν δύο ακόμη: η γεννητικότητα και η μετανάστευση.

Οι δείκτες γονιμότητας των Ευρωπαίων δεν εγγυώνται την ανανέωση των γενεών. Από τις σχετικές μελέτες προκύπτει ότι η απόκλιση που υπάρχει μεταξύ του αριθμού παιδιών που επιθυμούν να αποκτήσουν οι Ευρωπαίοι και του αριθμού παιδιών που αποκτούν πράγματι[10]είναι 2,3 έναντι 1,5. Αυτό σημαίνει ότι εάν υπήρχαν οι κατάλληλοι μηχανισμοί που θα επέτρεπαν στα ζευγάρια να αποκτούν τον αριθμό παιδιών που επιθυμούν, το ποσοστό γονιμότητας θα μπορούσε να αυξηθεί, παρόλο που το επιθυμητό μέγεθος οικογένειας ποικίλει σημαντικά από το ένα κράτος μέλος στο άλλο.

Πράγματι υπάρχουν περιορισμοί που επηρεάζουν τις προσωπικές επιλογές: καθυστερημένη ή αβέβαιη πρόσβαση στην απασχόληση, δαπανηρή στέγη, έλλειψη κατάλληλης πλαισίωσης (οικογενειακά επιδόματα, γονική άδεια, προσφορά φύλαξης παιδιών, ισότητα στις αμοιβές). Οι μηχανισμοί αυτοί θα μπορούσαν πράγματι να έχουν θετική επίδραση στη γεννητικότητα ευνοώντας την αύξηση της απασχόλησης και ιδίως των γυναικών, όπως φαίνεται ήδη σε ορισμένες χώρες. Ωστόσο, το 84% των ανδρών που ερωτήθηκαν στο πλαίσιο του «Ευρωβαρόμετρου» το 2004 δήλωσαν ότι δεν είχαν πάρει γονική άδεια ούτε είχαν πρόθεση να πάρουν παρόλο που είχαν ενημερωθεί για τα δικαιώματά τους.

Η Ένωση καταβάλλει σημαντικές προσπάθειες εδώ και πολλά χρόνια για την επίτευξη της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Επιπλέον, έχει προωθήσει το συντονισμό των εθνικών πολιτικών κοινωνικής προστασίας.

Με ποιο τρόπο η συμφιλίωση επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση προβλημάτων που συνδέονται με τη γήρανση του πληθυσμού;

---

9 Προβολές ΟΗΕ, 2002.

10 *Έκθεση της ομάδας υψηλού επιπέδου για το μέλλον της κοινωνικής πολιτικής στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση,* Μάιος 2004.

Με ποιο τρόπο θα μπορούσε να προωθηθεί η πιο ισόρροπη κατανομή των οικιακών και οικογενειακών ευθυνών μεταξύ ανδρών και γυναικών;

Πρέπει να συνδεθεί η χορήγηση ορισμένων παροχών ή πλεονεκτημάτων (άδειες,…) με την ισότιμη κατανομή μεταξύ των δύο φύλων; Πώς θα μπορούσαν να αμειφθούν ικανοποιητικά και οι δύο γονείς που λαμβάνουν γονική άδεια;

Πώς θα μπορούσε να ενισχυθεί περισσότερο η προσφορά υποδομών φύλαξης παιδιών (παιδικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία, κ.λπ.) και φροντίδας ηλικιωμένων ατόμων, τόσο από τις δημόσιες αρχές όσο και από τις επιχειρήσεις;

Η εφαρμογή μειωμένου συντελεστή ΦΠΑ στις υπηρεσίες φύλαξης παιδιών και φροντίδας ηλικιωμένων θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ανάπτυξή τους;

Με ποιο τρόπο θα μπορούσαν οι γονείς, ιδίως τα νεαρά ζευγάρια, να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας, να ανταποκρίνονται στις επαγγελματικές απαιτήσεις τους και να αποκτούν τον αριθμό παιδιών που επιθυμούν;

1.2. Η πιθανή συμβολή της μετανάστευσης

Η μετανάστευση από χώρες εκτός Ευρώπης μπορεί να συμβάλει στην αντιστάθμιση της μείωσης του πληθυσμού έως το 2025, παρόλο που από μόνη της δεν μπορεί να επιλύσει όλα τα προβλήματα που προκύπτουν από τη γήρανση ούτε να υποκαταστήσει τις εθνικές μεταρρυθμίσεις. Όπως υπενθυμίζεται στην πρόσφατη *Πράσινη Βίβλο* της Επιτροπής[11], ενδεχομένως να απαιτηθούν μεγαλύτερες μεταναστευτικές κινήσεις για την κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό και τη διασφάλιση της ευημερίας της Ευρώπης. Με δεδομένη τη δημογραφική κατάσταση της Ευρώπης και του γεωγραφικού περιβάλλοντός της, η οικονομική αυτή μετανάστευση θα είναι, κατά ένα μεγάλο μέρος, μετανάστευση πληθυσμών. Για το λόγο αυτό πρέπει να διασφαλισθεί η αποτελεσματική και διαφανής διαχείριση των μηχανισμών υποδοχής υπηκόων τρίτων χωρών και η εφαρμογή διορατικών πολιτικών ενσωμάτωσης και ισότητας των ευκαιριών που θα διασφαλίζουν την απαραίτητη ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των μεταναστών και των κοινωνιών υποδοχής αντίστοιχα[12]. Η επιλογή της μεγαλύτερης προσφυγής στη μετανάστευση για την αντιμετώπιση της δημογραφικής γήρανσης πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο διαλόγου σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο καθώς και με τις χώρες προέλευσης.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης, τον Ιούνιο του 2003, υπογράμμισε ότι «η πολιτική ένταξης [των μεταναστών] της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να συνεισφέρει στην αντιμετώπιση των νέων δημογραφικών και οικονομικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει πλέον η ΕΕ». Αυτός ο διάλογος ξεκίνησε με την *Πράσινη Βίβλο* που εκδόθηκε τον περασμένο Ιανουάριο.

Σε ποιο βαθμό μπορεί η μετανάστευση να αντισταθμίσει ορισμένα αρνητικά αποτελέσματα της γήρανσης του πληθυσμού;

Ποιες πολιτικές πρέπει να εφαρμοστούν για την ενσωμάτωση αυτών των μεταναστών και ιδίως των νέων;

Πώς μπορούν να συμβάλουν τα κοινοτικά μέσα και συγκεκριμένα το νομοθετικό πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων, τα διαρθρωτικά ταμεία και η στρατηγική για την απασχόληση;

---

11 COM(2004) 811 της 11.1.2005.

12 Ανακοίνωση της Επιτροπής για τη μετανάστευση, την ένταξη και την απασχόληση - COM(2003) 336.

2. ΜΙΑ ΝΕΑ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΜΕΤΑΞΥ ΓΕΝΕΩΝ

Οι δημογραφικές αλλαγές έχουν αρχίσει να διαμορφώνουν μία νέα κοινωνία και θα επιταχυνθούν από το 2010 και ύστερα: όλο και λιγότεροι νέοι και ενήλικες, όλο και περισσότεροι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, συνταξιούχοι και υπέργηρα άτομα. Οι κοινωνίες μας πρέπει να ανακαλύψουν νέους τρόπους για την αξιοποίηση του αναπτυξιακού δυναμικού που αντιπροσωπεύουν οι νέες γενεές και οι πιο ηλικιωμένοι πολίτες. Είναι απαραίτητη η συμβολή όλων των ενδιαφερομένων μερών στην αντιμετώπιση αυτών των αλλαγών: πρέπει να αναπτυχθούν νέες μορφές αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών που θα έχουν ως κεντρικό άξονα την αμοιβαία στήριξη και τη μεταβίβαση δεξιοτήτων και εμπειρίας. Η ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για τους νέους που προτείνει η Επιτροπή στην ανακοίνωσή της για την ενδιάμεση αναθεώρηση της «στρατηγικής της Λισσαβώνας», πρέπει να συμβάλει στην κατεύθυνση αυτή.

2.1. Νέες γενεές καλύτερα ενσωματωμένες

Τα παιδιά και οι νέοι πρέπει να πάρουν τη σκυτάλη από γενεές που είναι πιο πολυάριθμες από τις δικές τους. Βεβαίως, το επίπεδο κατάρτισής τους είναι αισθητά ανώτερο από εκείνο των μεγαλύτερων τους: στο πλαίσιο αυτό, το 2003 σχεδόν το 28% της ηλικιακής ομάδας 25-34 ετών στην ΕΕ-15 διέθεταν τίτλους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έναντι μόνον του 16% της ομάδας 55-64 ετών. Έτσι προβλέπεται υψηλότερο επίπεδο παραγωγικότητας και ικανότητας προσαρμογής από εκείνο των προηγούμενων γενεών. Ωστόσο, η Ένωση πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι οι νέοι της αρχίζουν να αποτελούν σπάνιο είδος που πρέπει να αξιοποιηθεί κατάλληλα. Πράγματι, οι νέοι συναντούν δυσκολίες ενσωμάτωσης:

- Το ποσοστό ανεργίας σε άτομα κάτω των 25 ετών ήταν 17,9% το Δεκέμβριο του 2004 έναντι 7,7% σε άτομα άνω των 25 ετών.

- Οι νέοι είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένοι στον «κίνδυνο φτώχειας»[13]: αυτό συμβαίνει στο 19% της ομάδας 16-24 ετών, έναντι 12% της ομάδας 25-64 ετών[14]. Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει ακόμη και εκείνο των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών (17%).

- Οι νέοι πολλές φορές αντιμετωπίζουν διακρίσεις που συνδέονται με την ηλικία τους και την έλλειψη επαγγελματικής εμπειρίας, οι οποίες πολλές φορές επιδεινώνονται από άλλους παράγοντες όπως το φύλο, η κοινωνική προέλευση ή η φυλετική καταγωγή που εμποδίζουν εξίσου την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία και στην ενεργό ζωή.

- Τα προσόντα που αποκτώνται στο σχολείο δεν ανταποκρίνονται πάντα στις ανάγκες της κοινωνίας της γνώσης και το ποσοστό σχολικής αποτυχίας εξακολουθεί να αποτελεί πηγή ανησυχίας. Το 2002, περίπου το 16,5% των νέων ηλικίας 18-24 ετών είχε εγκαταλείψει το σχολείο χωρίς να αποκτήσει κάποιο επαγγελματικό τίτλο. Οι αιτίες προφανώς είναι πολλές και διάφορες. Η λήψη μέτρων για την παροχή στήριξης στις οικογένειες και στα παιδιά σχολικής ηλικίας που συνδέονται με τον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών συστημάτων θα μπορούσε να συμβάλει στη μείωση της έκτασης αυτού του φαινομένου.

- Επιπλέον, στους κινδύνους της φτώχειας εκτίθενται και τα παιδιά: πρόκειται για το 19% των νέων ηλικίας κάτω των 15 ετών. Οι κίνδυνοι αυτοί επιδεινώνονται για εκείνους που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες. Μια συνέπεια είναι η πρόωρη διακοπή της σχολικής φοίτησης, που μπορεί να εντείνει ακόμη περισσότερο, σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο, τους κινδύνους της φτώχειας που υπάρχουν για τους νέους.

---

13 Δηλαδή εισόδημα κατώτερο του 60 % του διάμεσου εισοδήματος μετά τις κοινωνικές παροχές.

14 Κοινή έκθεση για την ένταξη: http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/joint_rep_fr.htm

Το εκπαιδευτικό σύστημα καλείται, επομένως, να αντιμετωπίσει μια σημαντική πρόκληση: να συνεχίσει να βελτιώνει το επίπεδο αρχικής κατάρτισης προσφέροντας όμως παράλληλα πιο ελαστικές επιλογές. Για παράδειγμα, οι νέοι θα μπορούσαν να εναλλάσσουν σε μεγαλύτερο βαθμό εκπαίδευση στο σχολικό περιβάλλον με απασχόληση και κατάρτιση, προκειμένου να καλύπτονται οι ανάγκες της οικονομίας. Πρέπει επίσης να αξιοποιούν περισσότερο τις δυνατότητες που προσφέρει η εκπαίδευση από απόσταση.

Η γήρανση δεν σημαίνει ότι τα προβλήματα ανεργίας και ένταξης θα λυθούν αυτομάτως. Οι κοινωνικοί εταίροι, το σχολικό σύστημα, οι δημόσιες αρχές, οι τοπικοί παράγοντες, πρέπει να προβληματιστούν πάνω στη βελτίωση των διαδικασιών ενσωμάτωσης, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων διακριτικής μεταχείρισης που μπορούν να επηρεάζουν τους νέους.

Έχουν καθοριστεί ευρωπαϊκοί στόχοι σε θέματα πρόληψης της μακροχρόνιας ανεργίας των νέων, καταπολέμησης της σχολικής αποτυχίας και προαγωγής του επιπέδου αρχικής κατάρτισης. Τα διαρθρωτικά ταμεία συμβάλλουν στην επίτευξη των εν λόγω στόχων σε επίπεδο βάσης.

Με ποιο τρόπο οι κοινοτικές πολιτικές μπορούν να συμβάλουν περισσότερο στην καταπολέμηση της φτώχειας των παιδιών και των μονογονεϊκών οικογενειών και στη μείωση του κινδύνου της φτώχειας και του αποκλεισμού για τους νέους;

Με ποιο τρόπο μπορεί να βελτιωθεί η ποιότητα των συστημάτων αρχικής κατάρτισης και κατάρτισης ενηλίκων; Ποια μπορεί να είναι η συμβολή της άτυπης εκπαίδευσης και των δραστηριοτήτων εθελοντικής εργασίας; Με ποιο τρόπο μπορούν να συμβάλουν τα διαρθρωτικά ταμεία και μέσα στην καλύτερη πρόσβαση στην κοινωνία της γνώσης;

Με ποιο τρόπο μπορεί να βελτιωθεί η μετάβαση από το σχολείο στην επαγγελματική ζωή καθώς και η ποιότητα της απασχόλησης των νέων; Ποιο ρόλο πρέπει να παίξει ο διάλογος; Τι μπορεί να προσφέρει ο διάλογος με την κοινωνία των πολιτών και ιδίως με τις οργανώσεις νέων;

Ποιες μορφές αλληλεγγύης μπορούν να αναπτυχθούν μεταξύ των νέων και των ηλικιωμένων ατόμων;

2.2. Σφαιρική προσέγγιση του ενεργού «κύκλου ζωής»

Από το 2005, οι «νέοι ενήλικες» (25-39) θα αρχίσουν να μειώνονται και η τάση αυτή θα επιταχυνθεί σε μεγάλο βαθμό μετά το 2010 (-16% μεταξύ 2010 και 2030). Η ηλικιακή ομάδα των 40-54 ετών θα αρχίσει να μειώνεται το 2010. Παράλληλα, οι άνω των 55 ετών θα αυξηθούν κατά 9,6% στο διάστημα μεταξύ 2005 και 2010, και κατά 15,5% στο διάστημα μεταξύ 2010 και 2030, πριν αρχίσουν και αυτοί με τη σειρά τους να μειώνονται με έντονους ρυθμούς. Οι επιχειρήσεις πρέπει, επομένως, να βασίζονται περισσότερο στην εμπειρία και στα επαγγελματικά προσόντα των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ παράλληλα πρέπει να προετοιμάζουν δραστήρια τους κάτω των 55 ετών να αντικαταστήσουν αυτές τις γενιές. Όμως, παρά την κάποια πρόοδο που έχει σημειωθεί, το ποσοστό απασχόλησης των άνω των 55 ετών – 40,2% το 2003, δηλαδή περίπου 20,5 εκατομμύρια ενεργά άτομα – απέχει κατά πολύ από τον ευρωπαϊκό στόχο για ποσοστό απασχόλησης 50%.

Οι νέοι εργαζόμενοι μπορεί να επιθυμούν να διαθέτουν περισσότερο χρόνο για τα παιδιά τους και να εργαστούν περισσότερο σε άλλη φάση της ζωής τους. Οι δημογραφικές αλλαγές επομένως μπορούν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας νέας οργάνωσης της εργασίας πιο ευπροσάρμοστης και ευέλικτης. Οι τεχνολογικές εξελίξεις προσφέρουν μια ευκαιρία για την καλύτερη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.

Η ποιότητα της απασχόλησης και του περιβάλλοντος εργασίας θα συμβάλει επίσης κατά πολύ στη διατήρηση της απασχόλησης μέσω της μείωσης των κινδύνων ατυχημάτων και της βελτίωσης της κατάστασης της υγείας των εργαζομένων ιδίως των πιο ηλικιωμένων. Η επίσπευση των αναδιαρθρώσεων θα συμβάλει στην καλύτερη διαχείριση του κύκλου της ενεργού ζωής. Πρέπει επίσης να αναπτυχθούν κίνητρα για τη διαμόρφωση ενός άλλου πνεύματος και την καταπολέμηση των διακρίσεων.

Για να διευκολυνθεί η μετάβαση προς την κοινωνία της γνώσης, οι κοινοτικές πολιτικές προωθούν τον εκσυγχρονισμό της οργάνωσης της εργασίας, τον καθορισμό στρατηγικών κατάρτισης καθόλη τη διάρκεια του βίου, την ποιότητα του περιβάλλοντος εργασίας και την παράταση του επαγγελματικού βίου, ιδίως δε την αύξηση της μέσης ηλικίας συνταξιοδότησης από την αγορά εργασίας. Οι δημογραφικές αλλαγές ενισχύουν την σημασία αυτών των πολιτικών ενώ παράλληλα θέτουν νέα ερωτήματα:

Με ποιο τρόπο μπορεί να εκσυγχρονιστεί η οργάνωση της εργασίας ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι ειδικές ανάγκες κάθε ηλικιακής ομάδας; Με ποιο τρόπο μπορεί να διευκολυνθεί η ένταξη νέων ζευγαριών στην ενεργό ζωή και πώς μπορεί να τους δοθεί η κατάλληλη στήριξη ώστε να επιτύχουν την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ ευελιξίας και ασφάλειας για την ανατροφή των παιδιών τους, την κατάρτισή τους και την προσαρμογή των δεξιοτήτων τους στις ανάγκες της αγοράς εργασίας; Με ποιο τρόπο θα μπορούσε να δοθεί η δυνατότητα σε άτομα μεγαλύτερης ηλικίας να εργάζονται περισσότερο;

Με ποιο τρόπο μπορεί να προσαρμοστεί η οργάνωση της εργασίας σε μια νέα κατανομή μεταξύ γενεών, με λιγότερους νέους και περισσότερους εργαζόμενους μεγαλύτερης ηλικίας στις επιχειρήσεις;

Με ποιο τρόπο τα διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη στην Ένωση μπορούν να συμβάλουν στην απάντηση αυτών των ερωτημάτων ιδίως δε ο κοινωνικός διάλογος και η κοινωνία των πολιτών;

2.3. Μία νέα θέση για την «τρίτη ηλικία»

Το ποσοστό των ατόμων «τρίτης ηλικίας» (65-79 ετών) θα αυξηθεί σημαντικά μετά το 2010 και θα συνεχίσει να αυξάνεται ως το 2030 περίπου (+ 37,4%). Εάν εξακολουθήσουν οι σημερινές τάσεις, τα άτομα αυτά θα είναι πιο δραστήρια χάρη στην καλύτερη υγεία τους. Θα βρίσκονται επίσης και σε καλύτερη οικονομική κατάσταση: θα έχουν κατοχυρώσει, σε όλο και μεγαλύτερο ποσοστό, πλήρεις συντάξεις και θα διαθέτουν περισσότερες αποταμιεύσεις από τους προκατόχους τους ακόμα και από τα παιδιά τους.

Τα άτομα τρίτης ηλικίας σε ορισμένες χώρες επιλέγουν όλο και περισσότερο να εγκαθίστανται σε μία άλλη περιοχή ή σε μία άλλη χώρα: η κινητικότητα δεν αποτελεί πλέον χαρακτηριστικό μόνον των νέων ή του ενεργού πληθυσμού. Οι καταναλωτικές τους συνήθεις προσανατολίζονται προς νέα αγαθά και υπηρεσίες. Επιθυμούν, επίσης, να συμμετέχουν δραστήρια στην κοινωνική ζωή: είναι ήδη σημαντικός ο ρόλος τους στον τομέα της εθελοντικής εργασίας. Ίσως να επιθυμούν να συνεχίσουν μια επαγγελματική δραστηριότητα ή να συνδυάσουν μερική απασχόληση και συνταξιοδότηση κάτι που ήδη εφαρμόζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το ποσοστό δραστηριότητας των ατόμων ηλικίας 65-74 ετών είναι 5,6% στην Ένωση (το 2003), έναντι 18,5% στις ΗΠΑ. Ορισμένοι επίσης ίσως να επιθυμούν να βοηθήσουν τα παιδιά και τα εγγόνια τους διασφαλίζοντας κατά τον τρόπο αυτό την σταδιακή μεταβίβαση της περιουσίας τους στις νεότερες γενιές.

Ο ευρωπαϊκός συντονισμός των μεταρρυθμίσεων των συνταξιοδοτικών συστημάτων προωθεί την σταδιακή μετάβαση από την ενεργό ζωή στη συνταξιοδότηση.

Θα πρέπει ακόμη να καθορίζεται από το νόμο η ηλικία συνταξιοδότησης ή να επιτρέπεται μία ευέλικτη και σταδιακή συνταξιοδότηση;

Με ποιο τρόπο μπορεί να καταστεί δυνατή η συμμετοχή των ατόμων τρίτης ηλικίας στην οικονομική και κοινωνική ζωή, χάρη ιδίως στο συνδυασμό μισθού και σύνταξης, σε νέες μορφές απασχόλησης (μερική απασχόληση, προσωρινή απασχόληση) ή σε άλλες μορφές χρηματοοικονομικών κινήτρων;

Με ποιο τρόπο μπορούν να αναπτυχθούν δραστηριότητες στα πλαίσια των οποίων θα απασχολούνται άτομα τρίτης ηλικίας στον τομέα της εθελοντικής εργασίας και στην κοινωνική οικονομία;

Με ποιο τρόπο μπορεί να πλαισιωθεί η κινητικότητα των συνταξιούχων μεταξύ κρατών μελών κυρίως σε θέματα κοινωνικής προστασίας και υγειονομικής περίθαλψης;

Με ποιο τρόπο μπορούν να γίνονται επενδύσεις στην υγεία και στην πρόληψη ώστε οι Ευρωπαίοι να εξακολουθήσουν να ωφελούνται από την άνοδο του προσδόκιμου επιβίωσης με καλή υγεία;

2.4. Αλληλεγγύη προς τα υπέργηρα άτομα

Χάρη στη συνεχή αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης οι κοινωνίες μας θα γνωρίσουν σημαντική αύξηση των υπέργηρων ατόμων (άνω των 80 ετών): + 17,1% την περίοδο μεταξύ 2005 και 2010, + 57,1% την περίοδο μεταξύ 2010 και 2030. Θα φθάσουν τα 34,7 εκατομμύρια περίπου έναντι των 18,8 εκατομμυρίων περίπου που αριθμούν σήμερα. Θα αυξηθεί, επίσης, το ποσοστό των ατόμων που ζουν μόνα τους κυρίως δε των γυναικών, λόγω της γυναικείας χηρείας που οφείλεται στη διαφορά μακροζωίας μεταξύ των δύο φύλων. Το επίπεδο των συντάξεων των γυναικών είναι σημαντικά κατώτερο από εκείνο των ανδρών. Οι γυναίκες έχουν πιο σύντομη επαγγελματική σταδιοδρομία και χαμηλότερες αμοιβές κατά την ενεργό ζωή τους.

Οι οικογένειες δεν θα μπορούν να λύσουν μόνες τους το ζήτημα της φροντίδας αυτών των ατόμων, είτε εξαρτώνται απ' την οικογένειά τους είτε είναι αυτόνομα. Οπωσδήποτε, η βελτίωση της κατάστασης της υγείας των νεότερων γενεών σήμερα δημιουργεί την ελπίδα ότι στο μέλλον τα υπέργηρα άτομα θα παραμένουν αυτόνομα για όλο και μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και θα επιθυμούν να παραμείνουν στην κατοικία τους. Η σοβαρή φροντίδα θα επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στα τέλη του βίου. Ωστόσο, θα υπάρχουν περισσότερα άτομα απ' ό,τι σήμερα που θα έχουν απόλυτη ανάγκη από φροντίδα λόγω της απώλειας της αυτονομίας τους.

Και στις δύο περιπτώσεις, θα χρειάζεται κατάλληλη φροντίδα η οποία σήμερα σε πολλές χώρες παρέχεται απ' τις οικογένειες και ιδίως απ' τις γυναίκες. Όμως, οι γυναίκες συμμετέχουν όλο και περισσότερο στην απασχόληση. Επιπλέον, όλο και περισσότερα παιδιά ζουν μακριά από τους γονείς τους όταν ενηλικιωθούν.

Οι οικογένειες σήμερα πρέπει να έχουν ακόμη μεγαλύτερη στήριξη. Αυτός είναι ο ρόλος των κοινωνικών υπηρεσιών και των δικτύων αλληλεγγύης και παροχής φροντίδας στα πλαίσια των τοπικών κοινοτήτων.

Ο συντονισμός των εθνικών πολιτικών κοινωνικής προστασίας θα πρέπει να επεκταθεί και στην παροχή μακροχρόνιας φροντίδας για ηλικιωμένα άτομα το 2006. Με ποιο τρόπο μπορεί να συμβάλει στη διαχείριση των δημογραφικών αλλαγών;

Συγκεκριμένα, πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ συντάξεων γήρατος και επιδομάτων αυτονομίας;

Με ποιο τρόπο μπορεί να εκπαιδευτεί το απαραίτητο προσωπικό για να προσφέρονται θέσεις εργασίας ποιότητας σε ένα τομέα που συχνά χαρακτηρίζεται από χαμηλούς μισθούς και περιορισμένα επαγγελματικά προσόντα;

Με ποιο τρόπο μπορεί να κατανεμηθεί ισόρροπα η φροντίδα των «υπερηλίκων» μεταξύ οικογένειας, κοινωνικών υπηρεσιών και ιδρυμάτων;

Πώς μπορεί να δοθεί βοήθεια στις οικογένειες; Πώς μπορούν να υποστηριχθούν τα τοπικά δίκτυα παροχής φροντίδας;

Με ποιο τρόπο μπορούν να μειωθούν οι ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών όταν φθάνουν σε ηλικία συνταξιοδότησης;

Πώς πρέπει να χρησιμοποιηθούν οι νέες τεχνολογίες για την ενίσχυση των ηλικιωμένων;

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ;

Μπροστά στις δημογραφικές αυτές αλλαγές η Ευρώπη θα πρέπει να θέσει τρεις κύριες προτεραιότητες:

- Επιστροφή στη δημογραφική αύξηση. Πρέπει να θέσουμε δύο απλά ερωτήματα: τι προτεραιότητα δίνουμε στα παιδιά; Επιθυμούμε να προσφέρουμε στις οικογένειες, όποια και αν είναι η μορφή τους, τη θέση που τους αξίζει στην ευρωπαϊκή κοινωνία; Χάρη στη δραστική εφαρμογή της ατζέντας της Λισσαβώνας (εκσυγχρονισμός των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών και των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας), σε καινοτόμα μέτρα στήριξης της γεννητικότητας και στην ελεγχόμενη προσφυγή στη μετανάστευση, η Ευρώπη μπορεί να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες επενδύσεων, κατανάλωσης και δημιουργίας πλούτου.

- Διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ των γενεών, στον επιμερισμό του χρόνου καθ΄όλη τη διάρκεια του βίου, στον καταμερισμό των ωφελειών από την ανάπτυξη καθώς και στις ανάγκες χρηματοδότησης που συνδέονται με τις συντάξεις και την υγεία.

- Εξεύρεση νέων τρόπων μετάβασης από τη μια ηλικία στην άλλη. Οι νέοι εξακολουθούν να συναντούν δυσκολίες κατά την ένταξή τους στην επαγγελματική ζωή. Όλο και περισσότεροι «νέοι συνταξιούχοι» επιθυμούν να συμμετέχουν στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Ο χρόνος σπουδών επιμηκύνεται και οι εργαζόμενοι νέοι επιθυμούν να διαθέτουν χρόνο για τα παιδιά τους. Οι εξελίξεις αυτές μεταβάλλουν τις διαχωριστικές γραμμές και τους τρόπους μετάβασης μεταξύ ενεργού και μη ενεργού κατάστασης.

Θα πρέπει η Ένωση να προωθήσει τις ανταλλαγές απόψεων και μία συστηματική ανάλυση, για παράδειγμα σε ετήσια βάση, των δημογραφικών αλλαγών καθώς και του αντικτύπου τους στην κοινωνία και στις εμπλεκόμενες πολιτικές;

Τα χρηματοπιστωτικά μέσα της Ένωσης - κυρίως τα διαρθρωτικά ταμεία - θα πρέπει να συνεκτιμήσουν καλύτερα αυτές τις αλλαγές και με ποιο τρόπο;

Με ποιο τρόπο μπορεί να ενσωματωθεί καλύτερα η διάσταση των δημογραφικών αλλαγών στον ευρωπαϊκό συντονισμό των πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας;

Με ποιο τρόπο ο ευρωπαϊκός κοινωνικός διάλογος μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη διαχείριση των δημογραφικών αλλαγών; Ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών και του διαλόγου με τους νέους;

Με ποιο τρόπο μπορεί να ενσωματωθεί η διάσταση της δημογραφικής αλλαγής στο σύνολο των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών της Ένωσης;

Τον Ιούλιο του 2005 η Επιτροπή θα διοργανώσει διάσκεψη με όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη η οποία θα προσφέρει το κατάλληλο πλαίσιο για την εξέταση των διαφόρων θεμάτων που θίγονται στην παρούσα «Πράσινη Βίβλο». Ο στόχος της διάσκεψης αυτής και της Πράσινης Βίβλου είναι η συγκέντρωση των ορθότερων πρακτικών των κρατών μελών και άλλων φορέων. Η εν λόγω συζήτηση μπορεί επίσης να συμβάλει στην ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για τους νέους που προτάθηκε κατά την ενδιάμεση αναθεώρηση της στρατηγικής της Λισσαβώνας[15].

4. ΠΩΣ ΓΙΝΕΤΑΙ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΔΙΑΛΟΓΟ;

Η περίοδος των δημόσιων διαβουλεύσεων αρχίζει στις 16 Μαρτίου και ολοκληρώνεται την 1η Σεπτεμβρίου 2005.

Σας καλούμε να στείλετε τις απαντήσεις σας μέσω του ηλεκτρονικού απαντητικού εντύπου που θα βρείτε στη δικτυακή θέση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην ακόλουθη διεύθυνση:

http://europa.eu.int/yourvoice/consultations/index_el.htm.

Όλα τα στοιχεία που αφορούν φυσικά πρόσωπα θα έχουν ανώνυμο χαρακτήρα. Οι οργανώσεις πρέπει να αναφέρουν το όνομά τους.

Σας συνιστούμε να χρησιμοποιήσετε το ηλεκτρονικό απαντητικό έντυπο για την ευκολότερη συνεκτίμηση των απόψεών σας στο πλαίσιο της διαδικασίας διαβούλευσης.

Πάντως, μπορείτε να στείλετε και γραπτώς τις απόψεις σας στην ακόλουθη διεύθυνση:

Livre vert «Changements démographiques»
DG EMPL/E/1
J-27 01/122
Commission européenne
B-1049 Bruxelles

[15] Οι Υπουργοί Νεότητας συμφώνησαν στο Συμβούλιο της 21ης Φεβρουαρίου 2005 ως προς την ονομασία «Ευρωπαϊκό σύμφωνο για τη νέα γενιά».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Πολλές κοινοτικές πολιτικές συμβάλλουν από χρόνια στην πρόβλεψη των δημογραφικών αλλαγών.

- Η ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση, καθώς και η πολιτική για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, επιτρέπουν εδώ και χρόνια την κινητοποίηση των πολιτικών και των φορέων υπέρ της καταπολέμησης της σχολικής αποτυχίας και την αύξηση του επιπέδου αρχικής κατάρτισης των νέων[16], αλλά και για την προώθηση της παράτασης του επαγγελματικού βίου, τη σταδιακή αύξηση της μέσης ηλικίας συνταξιοδότησης[17] και τη βελτίωση της ποιότητας της απασχόλησης. Και εδώ η Ένωση απέχει ακόμα πολύ από την επίτευξη των στόχων της.

- Η μεταρρύθμιση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Οι κοινοί στόχοι όσον αφορά τη μεταρρύθμιση των συνταξιοδοτικών συστημάτων που τέθηκαν το 2001 απαιτούν τη διατήρηση της αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών και την ισορροπία μεταξύ των συνταξιούχων και των εργαζομένων. Η επέκταση του συντονισμού των εθνικών πολιτικών στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης και της μακροχρόνιας φροντίδας των ηλικιωμένων θα επιτρέψει την ανάπτυξη αυτής της προσέγγισης. Η ευρωπαϊκή στρατηγική για την κοινωνική ένταξη έθεσε στόχους σχετικά με την καταπολέμηση της φτώχειας των παιδιών και των οικογενειών.

- Ο σεβασμός της αρχής της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών και η συνεκτίμησή της σε όλες τις πολιτικές της Ένωσης (ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου). Τα μέτρα που ευνοούν τη συμφιλίωση του επαγγελματικού βίου με την προσωπική ζωή παίζουν κύριο ρόλο στην αύξηση του ποσοστού απασχόλησης. Για παράδειγμα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης το 2002 ζήτησε από τα κράτη μέλη να αναπτύξουν υποδομές φύλαξης παιδιών. Ο κοινωνικός διάλογος οδήγησε στη σύναψη συμφωνιών όσον αφορά τη γονική άδεια και τη μερική απασχόληση, οι οποίες εφαρμόστηκαν με έκδοση οδηγίας. Παρά τις εξελίξεις αυτές, τα αποτελέσματα δεν είναι ακόμη ικανοποιητικά, όπως φαίνεται από το μικρό αριθμό ανδρών που λαμβάνουν γονική άδεια και από την συνεχιζόμενη παρουσία φραγμών που περιορίζουν την πρόσβαση των γυναικών σε ποιοτικές θέσεις εργασίας.

- Η καταπολέμηση των διακρίσεων. Από το 2000 υπάρχει νομοθετικό πλαίσιο που καλύπτει κάθε είδους διάκριση στην εργασία και προωθεί την ποικιλομορφία.

- Οι «γενικοί προσανατολισμοί της οικονομικής πολιτικής» ζητούν να ενισχυθεί η βιωσιμότητα της ανάπτυξης, μειώνοντας το δημόσιο χρέος και ακολουθώντας υγιείς πολιτικές. Το έργο της πολυμερούς εποπτείας της εφαρμογής των γενικών προσανατολισμών της οικονομικής πολιτικής και του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης περιλαμβάνει την αξιολόγηση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών. Εκπονήθηκαν εργασίες εντός της επιτροπής οικονομικής πολιτικής για να μετρηθεί ο οικονομικός και δημοσιονομικός αντίκτυπος της δημογραφικής γήρανσης μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

- Εδώ και αρκετά χρόνια αναπτύσσεται κοινή προσέγγιση των πολιτικών για τη μετανάστευση, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής μετανάστευσης.

- Το κοινωνικό ταμείο, ως μέσο ενίσχυσης της στρατηγικής για την απασχόληση και το ευρωπαϊκό ταμείο περιφερειακής ανάπτυξης προωθούν την ανάπτυξη υποδομών φύλαξης παιδιών και την καλύτερη «διαχείριση των ηλικιών» στις επιχειρήσεις.

---

[16] Κατευθυντήρια γραμμή 4, απόφαση του Συμβουλίου της 22ας Ιουλίου 2003 (ΕΕ L 197 της 5.8.2003, σ. 13).

[17] Κατευθυντήρια γραμμή 5.

- Το πρόγραμμα πλαίσιο για την έρευνα υποστηρίζει πολλά σχέδια που συνδέονται με τη γήρανση και τις δημογραφικές αλλαγές. Πρόκειται κυρίως για κλινικές δοκιμές σχετικά με ασθένειες που συνδέονται με την προχωρημένη ηλικία και τον αντίκτυπό τους στα συστήματα υγείας. Το πρόγραμμα πλαίσιο επιτρέπει επίσης την πραγματοποίηση διερευνητικών μελετών σχετικά με τις δημογραφικές εξελίξεις στην Ευρώπη.

ANNEX 2

Graph 1: the European Union in the world 16

Graph 2: old age dependency 17

Graph 3: share of the youngest and the oldest in the European population 18

Graph 4: the ageing of the European population..... 19

Graph 5: size of the youngest (15-24) and oldest (55-64) working age groups..... 20

Graph 6: change in the median and average age in the EU-25 1950-2050 21

Graph 7: ageing patterns across the Union..... 22

Graph 8: trends in fertility 23

Graph 9:fertility trends in the EU between 1960 and 2003..... 24

Graph 10 & 11: trends in life expectancy at birth 25

Graphs 12 & 13: life expectancy at the age of 60 (1960-2002) 26

Graph 14: trends in net migration 27

GRAPH 1: THE EUROPEAN UNION IN THE WORLD

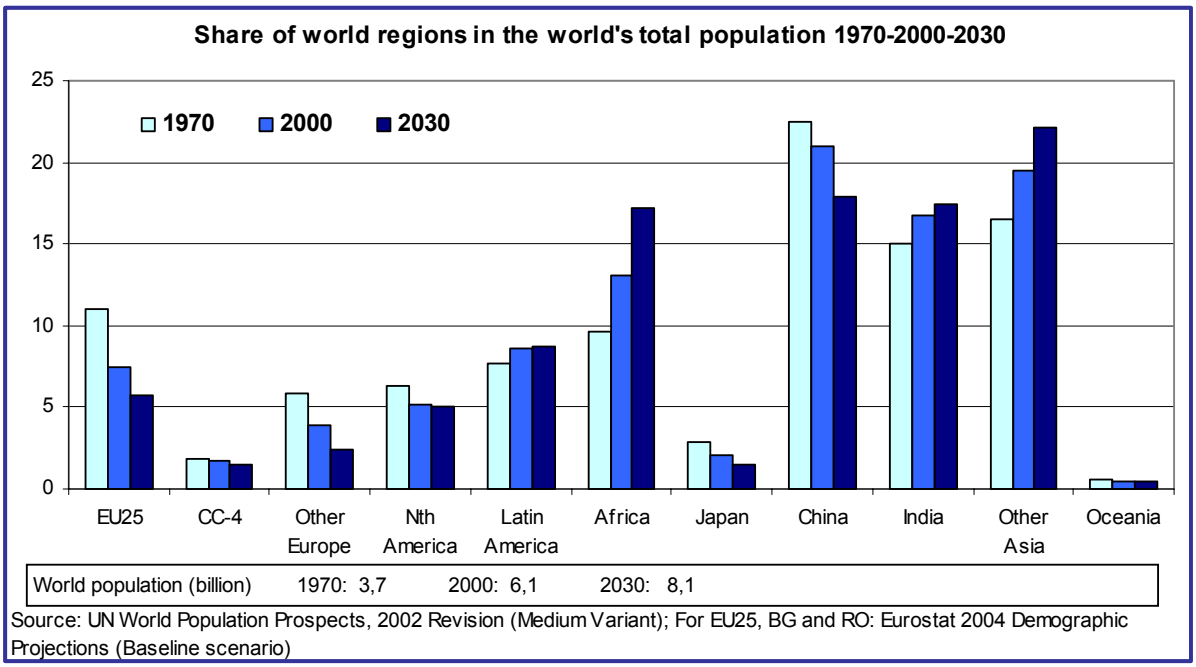

Source: UN World Population Prospects, 2002 Revision (Medium Variant); For EU25, BG and RO: Eurostat 2004 Demographic Projections (Baseline scenario)

Graph 1 shows that the share of the EU-25 in world population between 2000-2030 is likely to fall from 12 to 6%. Other regions are also affected. Africa is likely to become one of the new giants. The shares of India and Other Asia are also expected to rise. The increasing demographic size of these other regions could diminish Europe's influence in the world.

GRAPH 2: OLD AGE DEPENDENCY

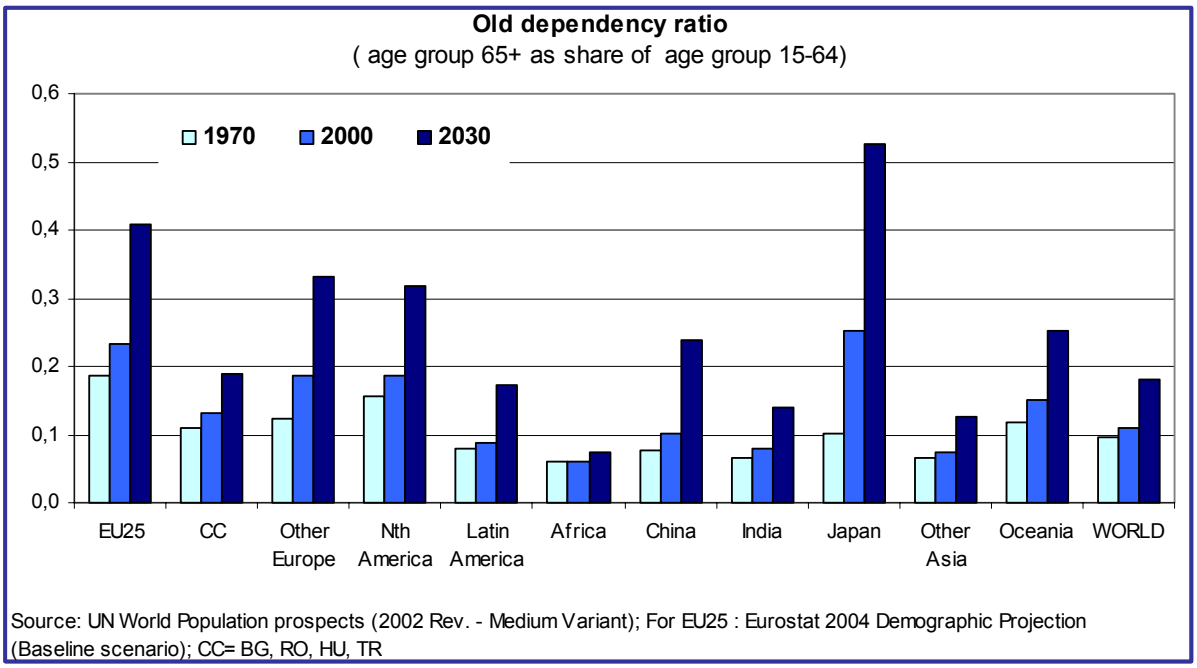

Graph 2 shows that old age dependency is going to be a global challenge over the next three decades with the exception of Africa. The pressure is going to be the highest in Japan and Europe. This means that the problem does not only exist in EU-25 and that all developed regions of the world are forced to redesign their policies and institutional arrangements in order to resolve the problems associated with ageing.

GRAPH 3: SHARE OF THE YOUNGEST AND THE OLDEST IN THE EUROPEAN POPULATION

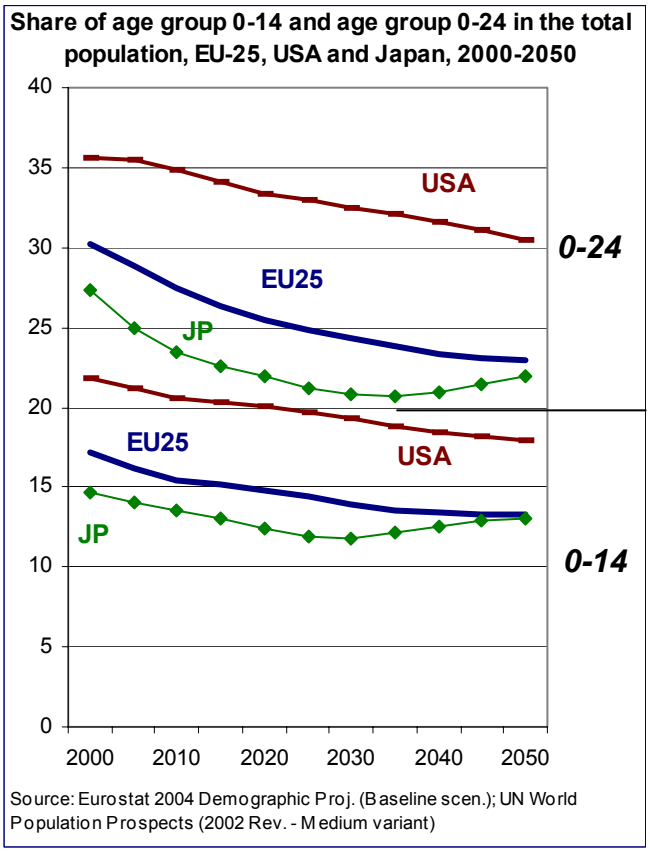

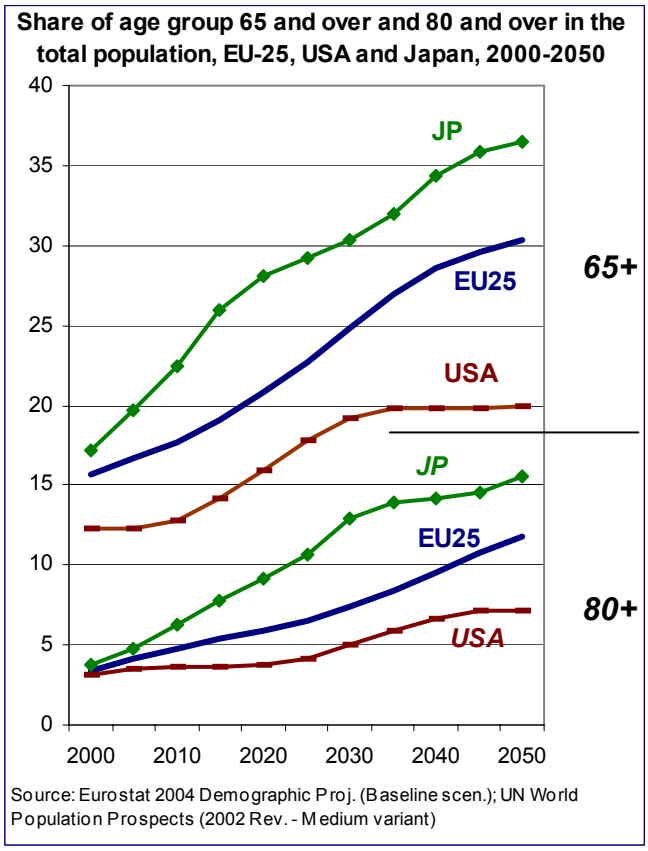

Graph 3 presents the shares of the two youngest and the two oldest age groups between 2000-2050 for Japan, USA and EU-25. In all three cases an important decline in the share of younger cohorts is observed while the share of the older cohorts has increased. The main implication of these trends is that the overall demand for care will increasingly have to shift from the young to the elderly. The only way to cope with this potentially huge increase in demand from old age groups is to develop *active ageing* policies.

GRAPH 4: THE AGEING OF THE EUROPEAN POPULATION

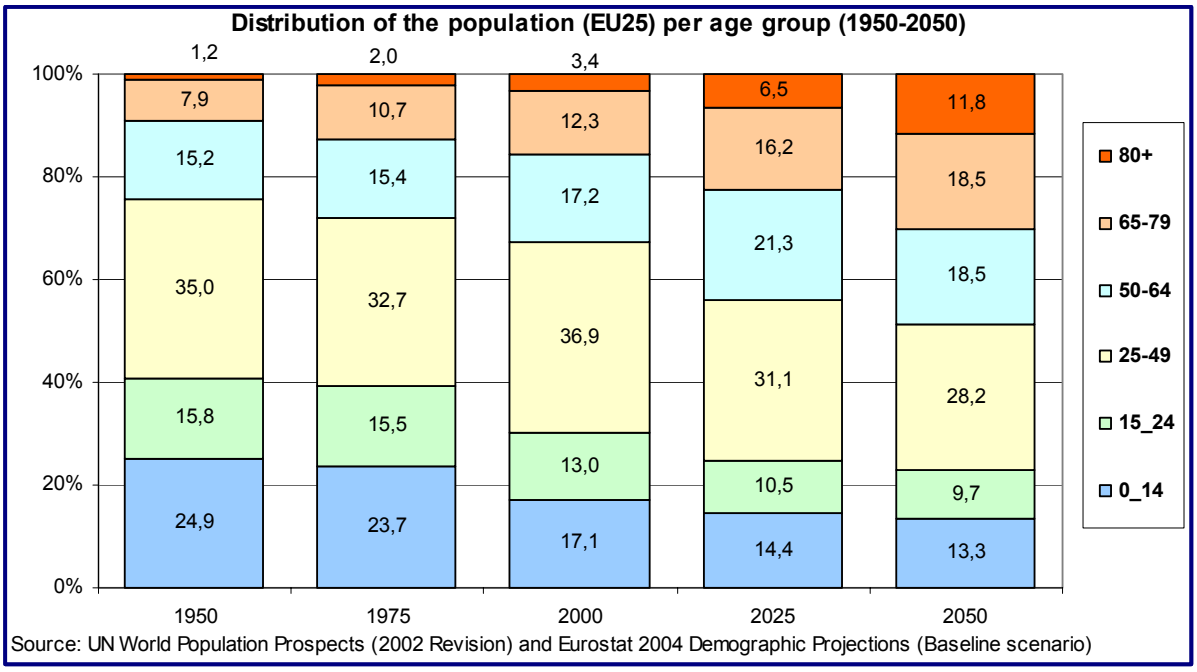

Graph 4 shows that ageing is having an important effect on the age structure of the European population. As the baby boom generation moves through the age pyramid, older cohorts become more numerous than the younger ones. The total EU-25 population has grown from 350 million in 1950, to 418 million in 1975 to 450 million in 2000. In 2025, population is expected to grow to 470 million persons but after this, it is likely to decrease to 449 million in 2050. In other words, it will take two more decades before ageing starts to have a negative effect on the absolute size of the population. On the other hand the effect of ageing on the age composition comes at much earlier stage and is therefore of much importance for the labour market and the health and long-term care sector.

GRAPH 5: SIZE OF THE YOUNGEST (15-24) AND OLDEST (55-64) WORKING AGE GROUPS

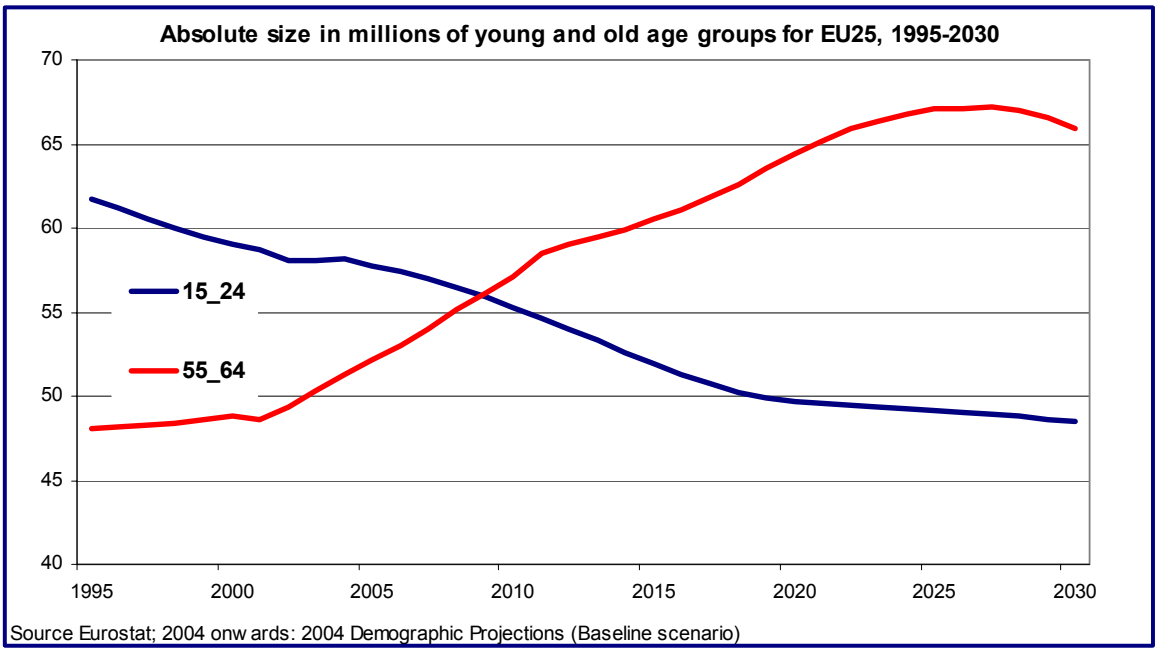

Graph 5 shows that around 2009 the size of the youngest cohort of the working age population will dive below the size of the oldest cohort. In 2050 there are expected to be 66 million persons of 55-64 and only 48 million of 15-24. This means that the working age population will start declining soon after 2010 and that the labour market will increasingly have to rely on older workers. The graph illustrates that it has become very urgent to improve the employability of our older workers in order to prepare our labour markets for the onset of ageing.

GRAPH 6: CHANGE IN THE MEDIAN AND AVERAGE AGE IN THE EU-25 1950-2050

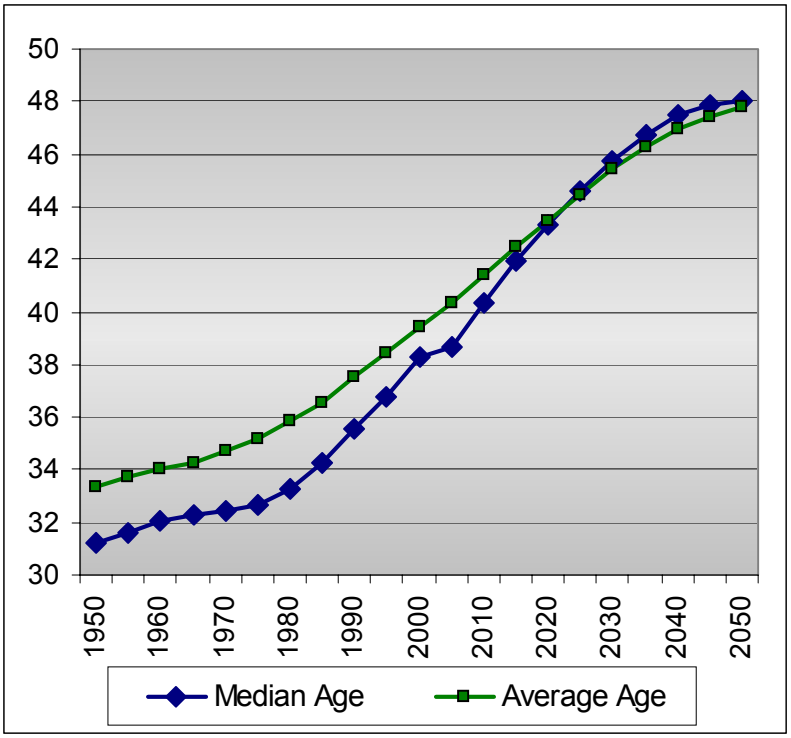

GRAPH 7: AGEING PATTERNS ACROSS THE UNION

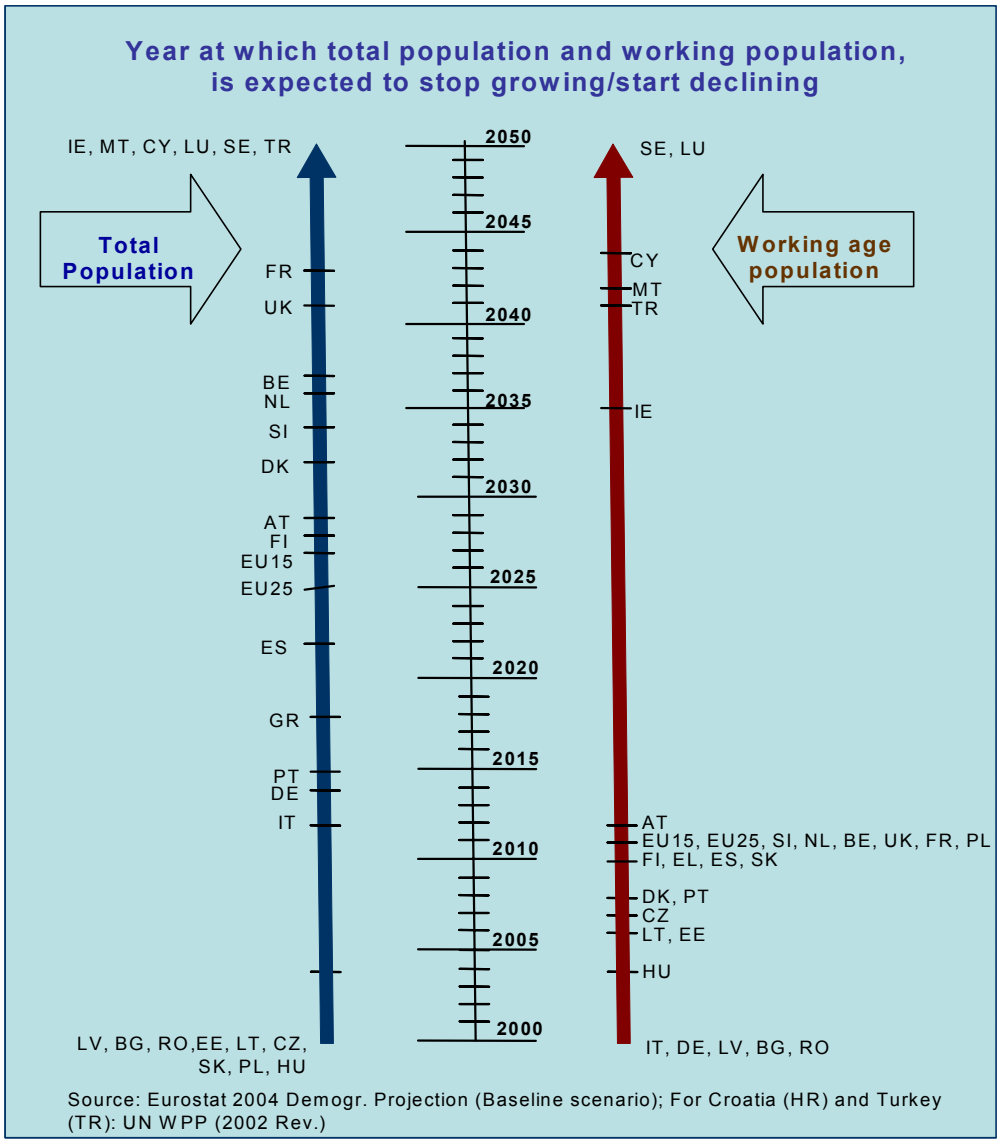

The pattern of ageing is different across the Union. Graph 7 shows on a timeline the years at which the total population and the working age population in each of the Member States are expected to stop growing and start declining. All Member States will have to deal with ageing challenge but not at the same time and not to the same degree. The decline in the total population of the EU-25 is expected by 2025 and it will be preceded by a decline in the population of working age starting already in 2011.

GRAPH 8: TRENDS IN FERTILITY

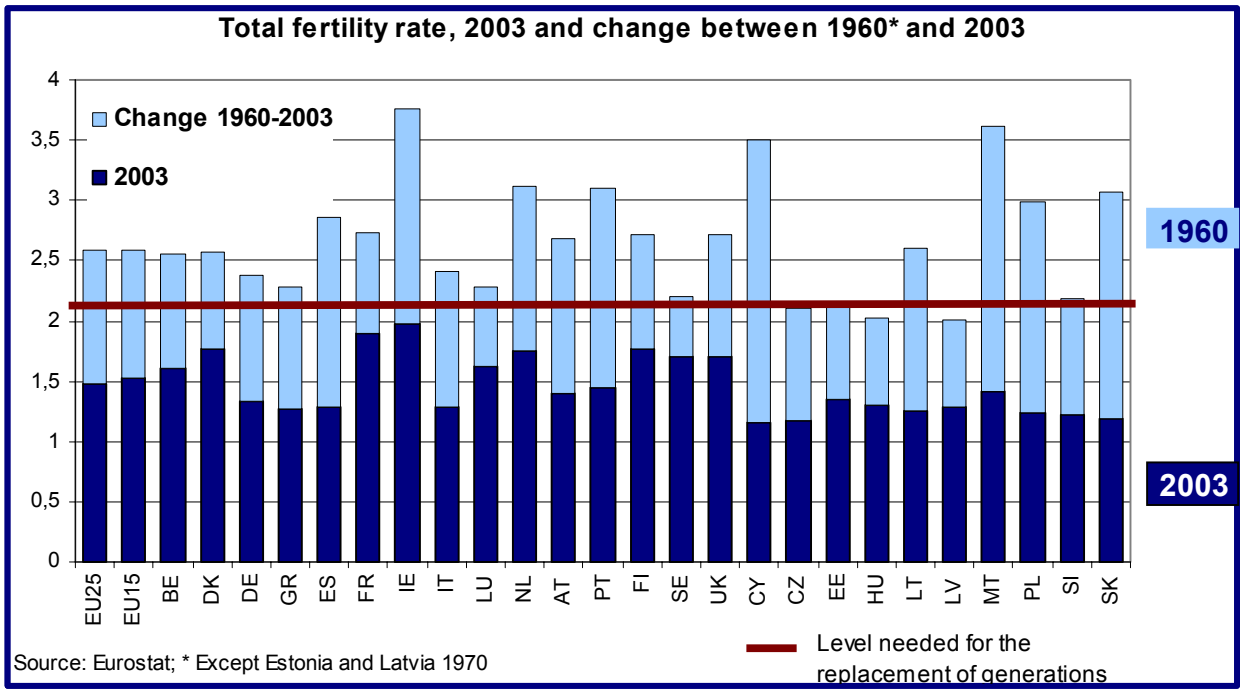

Graph 8 shows that in 1960 fertility in almost all Member States laid above the replacement level of 2.1 with a high margin, while today (2003) the rate has almost everywhere dropped well below replacement levels. What is also striking is the present gap in fertility between some of the new Member States and the rest of the EU. Most demographers expect that a catch up towards the average level in the EU-15 will be the most likely scenario.

GRAPH 9: FERTILITY TRENDS IN THE EU BETWEEN 1960 AND 2003

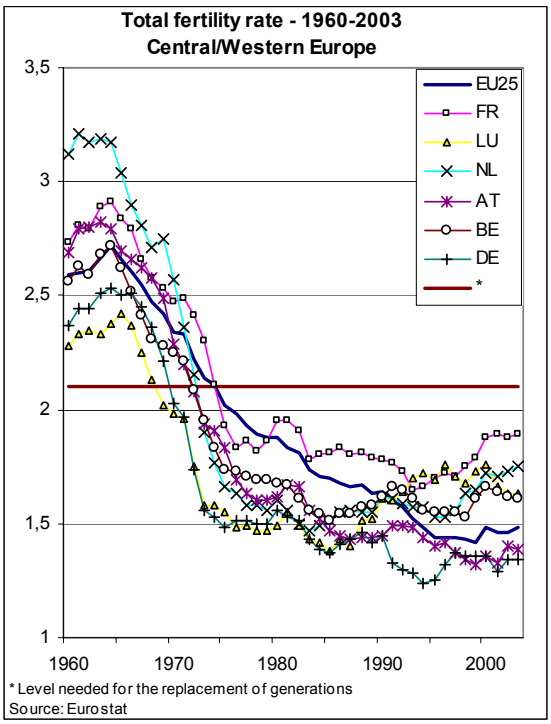

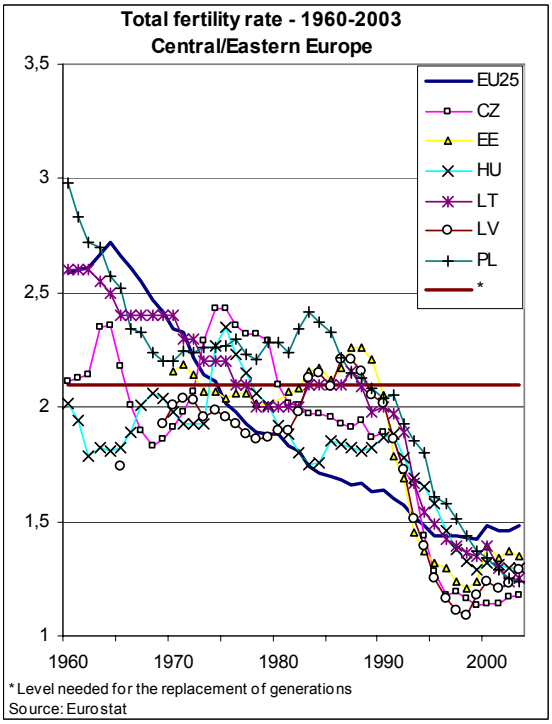

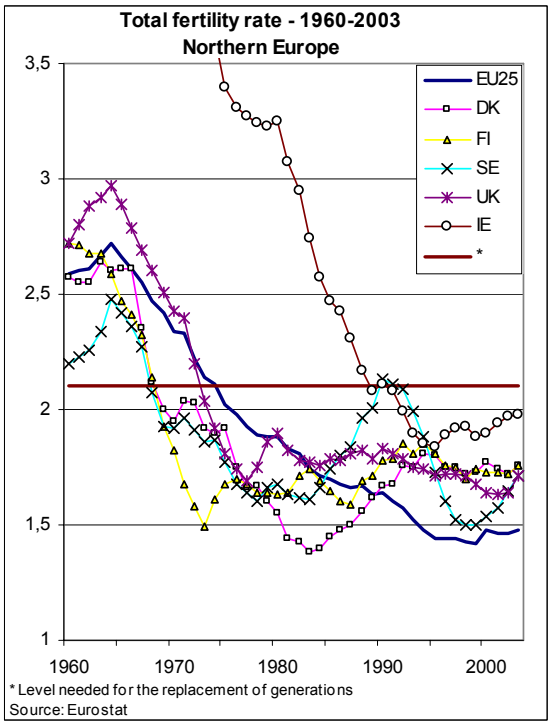

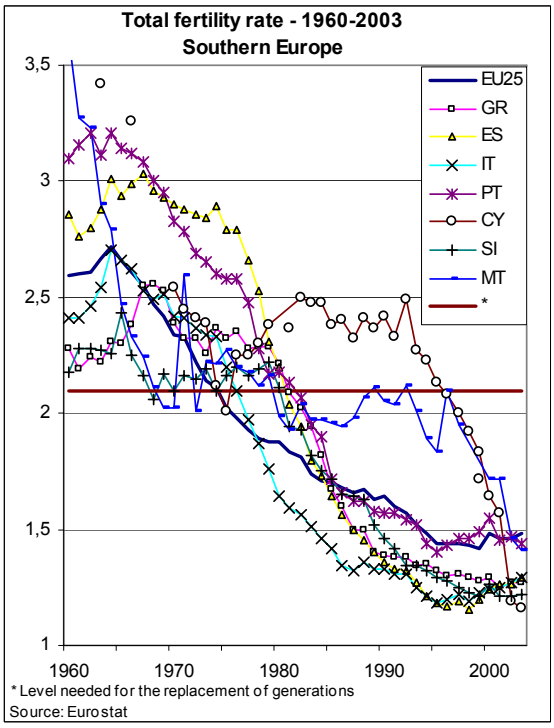

Graph 9 shows the different patterns of fertility decline in Europe. The drop in fertility took place firstly in Northern and Western Europe, and was followed by Southern Europe with almost a 10 year delay and with a 20 year delay for Central Europe. Despite these time lags fertility in Southern and Central Europe is today lower than in Western and Northern Europe. This means that the various parts of the EU are basically following the same transition albeit with important phase differences.

GRAPH 10 & 11: TRENDS IN LIFE EXPECTANCY AT BIRTH

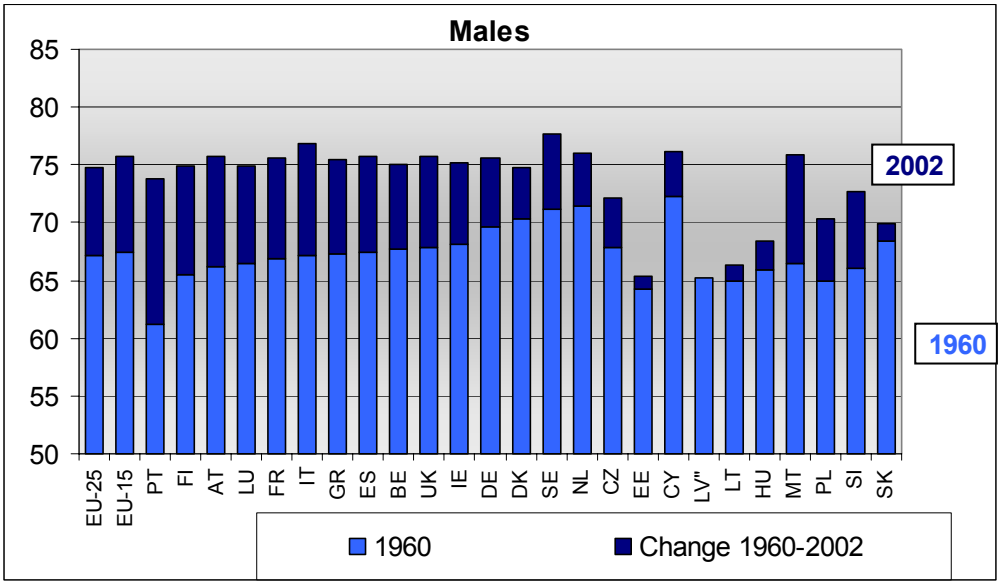

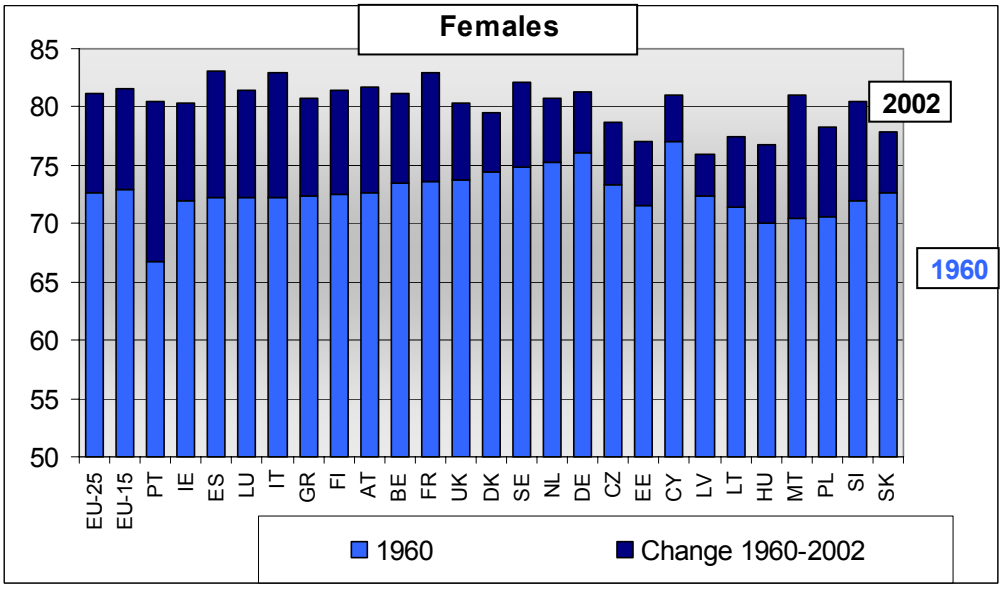

Source: Eurostat

Important gains in life expectancy have been realised between 1960 and 2002, with the exception of men in the Baltic States. The graphs also show that the average life expectancy of women is 6 years higher than that of men. For the future, demographers expect that the difference in life expectancy between men and women will narrow and that life expectancy of men in the Baltic States will within a few decades improve towards the EU. The increase in life expectancies is the result of drops in the mortality of all age groups and is not limited to the very old.

GRAPHS 12 & 13: LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 60 (1960-2002)[18]

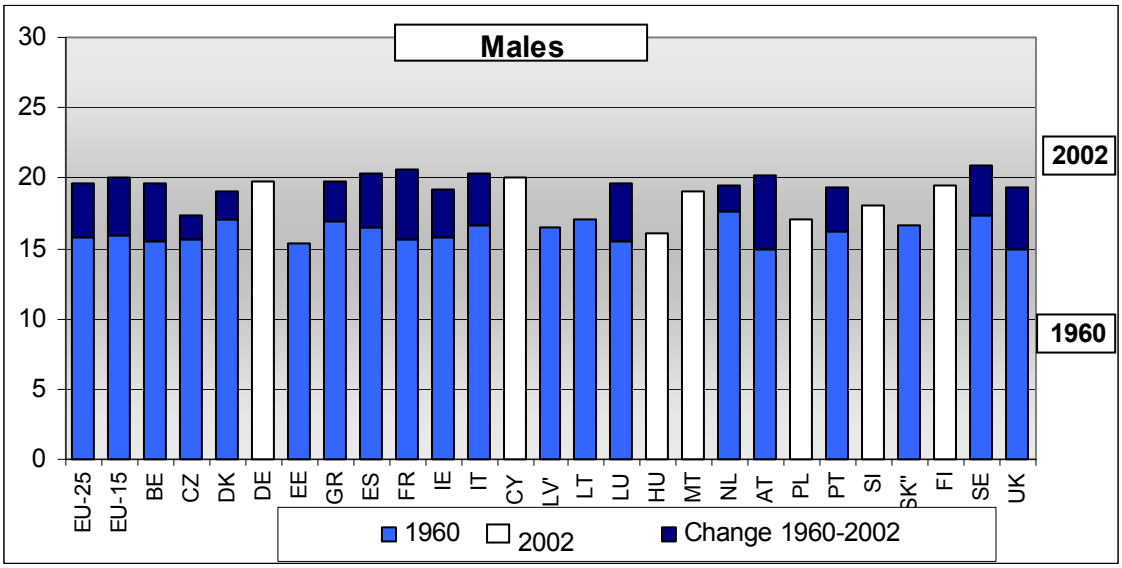

LV: decrease from 16,5 in 1970 tp 15,2 in 2002
SK: decrease from 16,6 in 1960 to 16,4 in 2002
Source: Eurostat

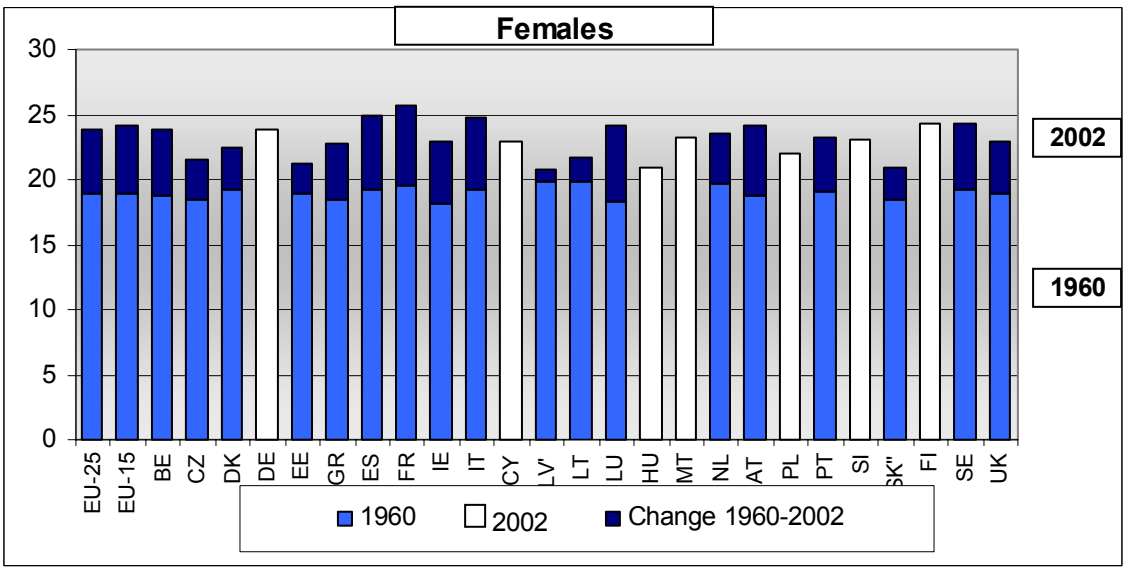

According to graphs 12 and 13, life expectancy at the age of 60 between 1960 and 2002 has increased almost everywhere, except for men in Latvia and Slovakia. The differences at the age of 60 are smaller than at birth for both men and women. It is also clear that during this period the gap in life expectancy between men and women has further increased. Nevertheless the new baseline projection assumes that this gap, measured in terms of life at expectance at birth, will start to shrink from 6.3 years in 2002 to 5.2 in 2050.

---

18 No 1960 figures exist for DE, CY, HU, MT, SI and FI.

GRAPH 14: TRENDS IN NET MIGRATION

Graph 14 demonstrates the growing importance of migration as a source of population growth. Furthermore, without migration our total population would have already started to decline. To the extent that migrants have higher fertility rates than the indigenous population, migration may boost the natural increase.

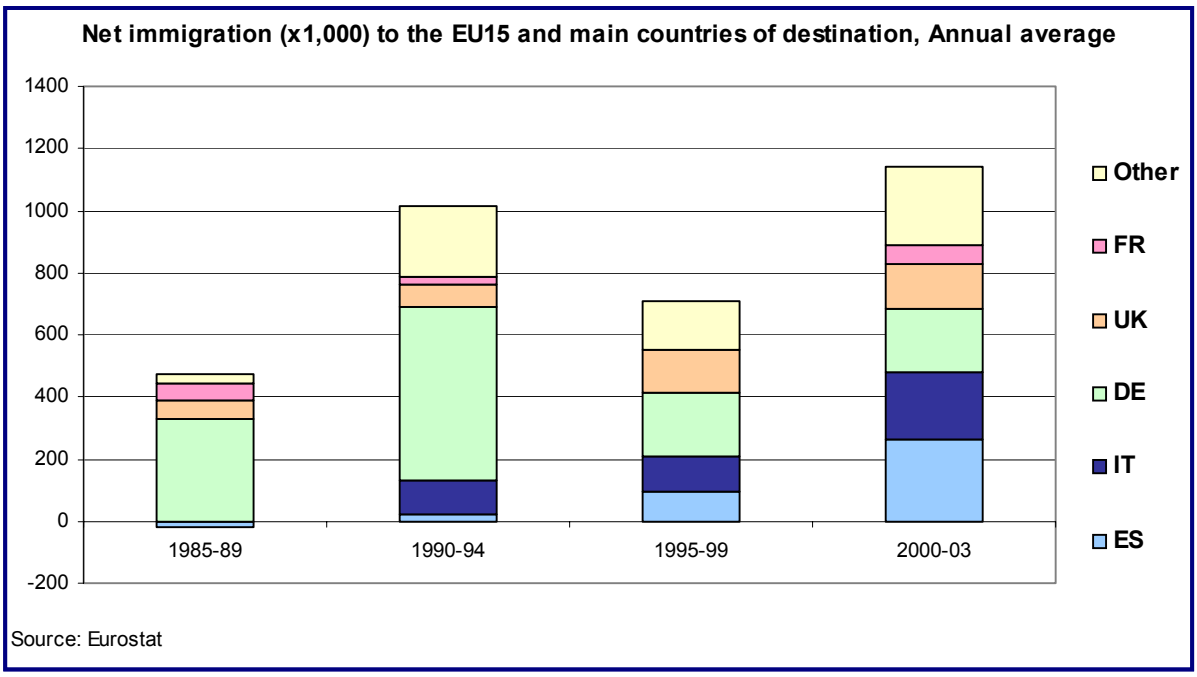

Graph 14 also shows that in the past, Germany was always a favourite destination of migrants who often came from Eastern Europe. However, its position has recently been taken over by the UK, Italy and Spain. A large share of the recent migrants to Spain comes from Southern America whilst the UK and Ireland are also popular destinations for migrants coming from Asia. A large share of migration comes about as a result of family reunification.

Η ΚΑΤΑ ΣΥΝΘΗΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ *

Ὑπὸ

ΚΛΕΩΝΟΣ Σ. ΤΣΙΜΠΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ἡ κατὰ-συνθήκη θεωρία τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης ἀπὸ ψηλὰ σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα γονιμότητας καὶ θνησιμότητας, θεμελιώθηκε καὶ διατυπώθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Thompson[1] καὶ τὸν Cars Saunders[2] καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Frank Notestein[3] γύρω στὰ 1940, καὶ εἶχε σὰν σκοπὸ νὰ ἐξηγήσει τὶς δημογραφικὲς τάσεις ποὺ ἐπικράτησαν στὴν Εὐρώπη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Παρ' ὅλον ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει κανένα διαμέρισμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χώρου ποὺ νὰ ἀναιρεῖ ὁλότελα τὰ διαρθρωτικὰ πρότυπα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ, ἡ θεωρία παρουσιάζεται ἀρκετὰ γενικὴ καί, ἐνῶ ἔχει διενεργηθεῖ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἐκτεταμένη ἔρευνα, ἡ ὅλη της θεώρηση δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀναπτυχθεῖ μὲ κατάλληλο τρόπο ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται μὲ τὴν ἐφαρμογή της. Ἡ στάθμιση καὶ ἀξιολόγηση τῆς θεωρίας ἀπὸ διάφορα ἐπὶ μέρους ἐπιχειρήματα καὶ θέσεις, διαμορφωμένα κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς ἀρχές, ἔχει ἀφήσει ἀρκετὰ σημεῖα ἀδιευκρίνιστα, τόσο σὲ θεωρητικὸ ὅσο καὶ σὲ ἐμπειρικὸ ἐπίπεδο.

Σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἐκθέτουμε τὶς βασικὲς ἀρχὲς καὶ ὄψεις τῆς θεωρίας τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης, κάνοντας παράλληλα μία σύντομη ἀναφορὰ στὶς τάσεις γονιμότητας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς θεωρίας.

Α. ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ἡ πτώση τῶν ποσοστῶν τῶν θανάτων καὶ τῶν γεννήσεων ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς ποὺ σημειώθηκε στὴν Εὐρώπη τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰώνα[4]. Κατὰ τὸ 1800 ἡ θνησιμότητα εἶχε κιόλας μειωθεῖ ἀρκετὰ στὶς περισσότερες περιοχὲς τῆς Βόρειας καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ παράλληλα μία μείωση—ἂν καὶ ὄχι συστηματικὴ στὰ

* Ανάτυπο εξαίρεσιν της εγγυνομένης σημονομίας αριθ. 8-9, ΑΒΣΠ, Περαιάς, 1980.

ποσοστὰ τῶν γεννήσεων ἄρχισε νὰ γίνεται πρόδηλη, ἡ ὁποία ὅμως πιστοποιήθηκε στατιστικὰ καὶ σὰν τάση γύρω στὰ 1875.

Κατὰ τὸ 1930 ἡ γονιμότητα στὴν Δυτική, Κεντρικὴ καὶ Βόρεια Εὐρώπη ἔφτασε σὲ πολὺ χαμηλὰ ἐπίπεδα, ἐνῶ τὴν αὔξηση ποὺ παρατηρήθηκε μετὰ τὸν πόλεμο, διαδέχτηκε νέα μείωση ἀπ' τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Παράλληλα καὶ στὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης, ἡ γεννητικότητα ἔδειχνε μία σχεδὸν συστηματικὴ μειωτικὴ τάση [5,6].

Ἡ «Θεωρία τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης» (Θ.Δ.Μ.) ἀποτελεῖ, θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε, ἕνα σύνολο γενικεύσεων, βασισμένων σὲ μία σειρὰ παρατηρήσεων, ποὺ ἔχουν σὰν αὐτοσκοπὸ τὸ νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν ἀπαρχή, τὴν πορεία καὶ τὴν ἔκβαση τῶν παρελθόντων δημογραφικῶν τάσεων ἀπ' τὴ μιά, καὶ τὸ νὰ μᾶς ὑποδείξουν ἕνα κάποιο κλειδὶ ποὺ νὰ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ προβλέψουμε μελλοντικὲς δημογραφικὲς ἐξελίξεις ἀπ' τὴν ἄλλη.

Ἡ Θ.Δ.Μ. προσπαθεῖ νὰ ἀναγνωρίσει τοὺς παράγοντες ποὺ ἔχουν ἐπηρεάσει τὶς πληθυσμιακὲς τάσεις στὸ παρελθόν καὶ νὰ τοὺς σταχυολογήσει πάνω σὲ βάση αἰτιώδους προτεραιότητας καὶ ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τῆς ὤθησης διὰ μέσου τῆς ὁποίας θεωροῦνται ὅτι ἐνεργοῦν.

Τελικὰ ἡ θεωρία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βασικὴ αἰτία τῆς πτώσης τῆς γεννητικότητας εἶναι ἡ ὅλη κοινωνικο-οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ μείωση ἐμφανίζεται κυρίως ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀρκετὰ σημαντικὴ μείωση τῆς θνησιμότητας. Ἡ ὅλη λειτουργία καλύπτει τουλάχιστον τέσσερα ἀλληλοσυσχετιζόμενα φαινόμενα : α) Ἐσωτερικὴ μετανάστευση ἀπὸ ἀγροτικὲς περιοχὲς στὰ ἀστικὰ κέντρα (ἀστικοποίηση), β) ἄνοδο τοῦ ἐπαιδευτικοῦ καὶ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ, γ) χαλάρωση τῶν οἰκογενειακῶν καὶ συγγενικῶν δεσμῶν, καὶ δ) καλλιτέρευση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ (καταναλωτικὰ ἐπίπεδα).

Τὰ πιὸ πάνω φαινόμενα ὑποστηρίζεται ὅτι διευκολύνουν ἀντανακλαστικὲς τροποποιήσεις τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων διὰ μέσου κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ ψυχολογικῶν μηχανισμῶν.

Στὸ σύνολο τῶν «κοινωνικῶν μηχανισμῶν», περιλαμβάνονται ἡ χαλάρωση τῶν σεξουαλικῶν περιορισμῶν τῶν γυναικῶν, ἡ μείωση τῆς ἐπικράτησης καὶ τῆς σημασίας τῶν ἐκτεταμένων συγγενικῶν συστημάτων, καὶ ἡ μείωση τῆς θέσης-ἀξίας τῶν παιδιῶν, κυρίως τῶν ἀγοριῶν. Φαίνεται ὅτι ὁ πιὸ σημαντικὸς παράγοντας σ' αὐτὸ τὸ σύνολο, εἶναι ὁ τῶν οἰκογενειακῶν-συγγενικῶν δεσμῶν μιὰ ποὺ θεωρεῖται ὅτι ὅταν ἡ ἀνάπτυξη ἀκολουθεῖ κανονικὰ τὸν δρόμο της, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς οἰκονομικούς, ἐκπαιδευτικοὺς κ. ἄ. ρόλους ποὺ προηγούμενα ἀνῆκαν σὲ οἰκογενειακὲς-συγγενικὲς ὁμάδες, τώρα ἀναλαμβάνονται ἀπὸ ἐπίσημους ὀργανισμούς.

Στὸ σύνολο τῶν «οἰκονομικῶν μηχανισμῶν» περιλαμβάνονται ἡ μείωση τῆς οἰκονομικῆς ἀξίας τῶν παιδιῶν, ἡ αὔξηση τοῦ κόστους ἀνατροφῆς τους, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ ἀπόλαυση τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, καὶ τὰ χρηματικὰ ὀφέλη τῆς ἐξωοικιακῆς ἐπαγγελματικῆς ἀπασχόλησης τῶν γυναικῶν π.χ. στὴ Βιομηχανία, Ὑπηρεσίες κ.λ.π.

Οἱ «Ψυχολογικοὶ μηχανισμοὶ» εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ καθορισθοῦν καὶ ἀπαριθμηθοῦν, ἐπειδὴ ἀλλαγὲς στὴν νοοτροπία καὶ στὸν τρόπο σκέψης μποροῦν νὰ ἐκφρασθοῦν κατὰ διαφορετικοὺς τρόπους. Ὅμως αὐτοὶ ποὺ γενικὰ φαίνεται ὅτι ἔχουν κάποια ἐπίδραση πάνω στὴ γεννητικότητα, περιλαμβάνουν ὑλιστικὲς τάσεις καὶ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ μοιρολατρεία καὶ τὴν θρησκευτικότητα[7].

Ὅπως εἴπαμε πρωτύτερα, ἡ Θ.Δ.Μ. ὑποστηρίζει ὅτι καὶ ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας ἐπηρεάζει ἀρνητικὰ τὴν γεννητικότητα. Ὅμως ἡ βρεφικὴ καὶ ἡ παιδικὴ θνησιμότητα, παρὰ τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῆς θνησιμότητας, εἶναι ἐκείνη ποὺ παίζει τὸν κύριο ρόλο στὴν τελικὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ ἰδανικό-ἐπιθυμητὸ μέγεθος οἰκογένειας καὶ στὴν πρακτικὴ ἐλέγχου γεννήσεων.

Πραγματικά, ἡ τελικὴ μείωση τῆς γονιμότητας προξενεῖται ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση μιᾶς κάποιας πρακτικῆς ἐλέγχου τῶν γεννήσεων. Ὁ οἰκογενειακὸς προγραμματισμός, μὲ τὴ σειρά του, ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἰδανικό-ἐπιθυμητὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς θνησιμότητας. Πολλοὶ ἐπιστήμονες ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ συνεχῶς ἀναπτυσσόμενη τεχνολογία τῶν διαφόρων ἀντισυλληπτικῶν μέσων, ἀποτελεῖ ὄχι τὴν αἰτία, ἀλλὰ τὸ μέσον ποὺ συνδέει τὴ μείωση τῆς γεννητικότητας μὲ τὴν κοινωνικο-οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη[8].

Κατὰ τὸν P. Demeny «οἱ παραδοσιακὲς κοινωνίες χαρακτηρίζονται ἀπὸ ψηλὴ γεννητικότητα καὶ θνησιμότητα. Οἱ σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται ἀπὸ χαμηλὴ γεννητικότητα καὶ θνησιμότητα, στὸ μεταξὺ διάστημα ὑπάρχει μιὰ δημογραφικὴ μετάβαση ἀπὸ τὰ ψηλὰ στὰ χαμηλὰ ποσοστά»[9].

Ἡ ὅλη πορεία τῶν δημογραφικῶν ἀλλαγῶν, ποὺ προσβεύει ἡ Θ.Δ.Μ. ἀκολουθεῖ ὁρισμένα στάδια δημογραφικῆς ἐξέλιξης, ποὺ ὁ ἀριθμός τους προσδιορίζεται ἀπὸ διάφορους ἐρευνητὲς ἀνάμεσα στὰ τρία καὶ πέντε. Ὁ Sax[10] διακρίνει τὰ πιὸ κάτω τέσσερα στάδια : Σύμφωνα μὲ τὸ πρῶτο στάδιο, ψηλὰ ποσοστὰ γεννητικότητας σχεδὸν ἐξισορροποῦνται ἀπὸ ψηλὰ ποσοστὰ θνησιμότητας, μὲ ἀποτέλεσμα ἕνα ἀργὸ ρυθμὸ αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Στὸ δεύτερο στάδιο, τὸ ποσοστὸ τῶν γεννήσεων παραμένει σὲ ψηλὰ ἐπίπεδα, ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν θανάτων ἀρχίζει νὰ μειώνεται, γεγονὸς ποὺ ἔχει σὰν συνέπεια τὴν γρήγορη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ τρίτο στάδιο, τὸ ποσοστὸ γονιμότητας καὶ τὸ ποσοστὸ θνησιμότητας ἀκολουθοῦν μία μειωτικὴ πορεία. Τέλος, στὸ τέταρτο στάδιο, τὰ ποσοστὰ τῶν γεννήσεων καὶ τῶν θανάτων ἔχουν φτάσει σὲ χαμηλὰ, καὶ σχεδὸν στάσιμα, ἐπίπεδα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀργή, στάσιμη καὶ ἀρνητικὴ ἀκόμη—π.χ. Δ. Γερμανία[52]—ἀνάπτυξη τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ πρῶτες χῶρες τῆς Εὐρώπης ποὺ ἔχουν φτάσει σ' αὐτὸ τὸ στάδιο εἶναι ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία, τὸ Βέλγιο, ἡ Αὐστρία, ἡ Γερμανία καὶ οἱ Σκανδιναυϊκὲς χῶρες.

Β. ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ

1. Ὁ Coale μελετῶντας τὶς μεταβολὲς τῆς γονιμότητας στὰ πλαίσια τῆς Θ· Δ· Μ· ἔχει ἐπινοήσει καὶ ἐφαρμόσει σὲ ἱστορικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα μία εἰδικὴ τεχνική, μὲ σκοπὸ νὰ μετρήσει καὶ συγκρίνει ἐπίπεδα καὶ ἀλλαγὲς τῆς ἀναπαραγωγικῆς δραστηριότητας τῶν γυναικῶν, ποὺ βρίσκονται ἀκόμα σὲ ἡλικία τεκνοποιΐας[11].

Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν τεχνική, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνολικῆς γονιμότητας παραγοντοποιεῖται σὲ τρία συστατικὰ μὲ μορφὴ σταθμισμένων δεικτῶν. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ συντελεστὲς τῆς συνολικῆς γονιμότητας γιὰ γυναῖκες ποὺ βρίσκονται στὴν ἀναπαραγωγικὴ ἡλικία εἶναι :

(α) Ἡ γονιμότητα τῶν παντρεμένων γυναικῶν.

(β) Ἡ ἀναλογία τῶν παντρεμένων γυναικῶν στὸ γυναικεῖο πληθυσμὸ ἡλικίας 15-49 ἐτῶν καί,

(γ) Τὸ ποσοστὸ τῶν ἐξώγαμων γεννήσεων.

Ὁ Coale ἐξετάζοντας τὶς μεταβολὲς ποὺ παρουσιάζουν οἱ πιὸ πάνω παράγοντες, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἔχουν ἐμφανίσει δύο τύπους δημογραφικῶν μεταβάσεων[12]:

α) Ὁ πρῶτος ἦταν μία μετάβαση ἀπὸ τὴν σχεδὸν γενικὴ καὶ σὲ μικρὴ ἡλικία γαμηλιότητα στὰ «Δυτικο-Εὐρωπαϊκὰ ἐπίπεδα γαμηλιότητας». Αὐτὸν τὸν τύπο τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης ὁ Coale τὸν ὀνομάζει «Μαλθουσιανὴ Μετάβαση» διότι ὁ Μάλθους πρότεινε τὴν αὔξηση τῆς ἡλικίας γάμου, δηλ. τὴν μείωση τῶν ποσοστῶν γαμηλιότητας, σὰν λύση γιὰ τὸ πληθυσμιακὸ καὶ οἰκονομικὸ πρόβλημα.[13,14]

β) Ὁ δεύτερος τύπος τῆς δημογραφικῆς μετάβασης ἦταν μία μείωση τῆς γονιμότητας τῶν ἐγγάμων γυναικῶν, ποὺ ὁ Coale καλεῖ «Νέο-Μαλθουσιανὴ Μετάβαση», ἐπειδὴ ἔγινε μὲ τοὺς τρόπους ποὺ ἔχουν ὑποδείξει οἱ Νέο-Μαλθουσιανοὶ—δηλ. τὴν πρακτικὴ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων. Ὅμως πιστεύει ὅτι σὲ πληθυσμοὺς ποὺ εἶχαν ἀρχικὰ ψηλὰ ποσοστὰ γαμηλιότητας καὶ συζυγικῆς γονιμότητας, καὶ οἱ δύο πιὸ πάνω τύποι δημογραφικῶν μεταβάσεων τείνουν νὰ δροῦν κατὰ τὴν πορεία τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ κάθε μία ἀπ' τὶς δύο «δημογραφικὲς μεταβάσεις» ἐπιφέρουν ἕνα ἰδιαίτερο ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὴ συνολικὴ γονιμότητα. Ἡ Ἰαπωνία, ἀπὸ τὸ 1920 ἕως τὸ 1950, καὶ ἡ Σιγκαπούρη, γιὰ τὴν περίοδο 1956 ἕως τὸ 1964, ἀποτελοῦν παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους[12].

2. Ὁ Pavlik διακρίνει τρεῖς τύπους δημογραφικῶν μεταβάσεων, ποὺ τοὺς ἀποκαλεῖ Ἀγγλικό, Γαλλικό, καὶ Ἰαπωνικό-Μεξικανικὸ τύπο.[15]

Ὁ «Ἀγγλικὸς τύπος» φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὰ στάδια ποὺ ὑποστηρίζει ἡ κλασσικὴ θεωρία τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ μοντέλο τοῦ Pavlik δείχνει μία ἀρχικὴ φάση αὔξησης τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας. Ὅμως τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἑδραιώσουν αὐτὴ τὴ ροπὴ καὶ μερικοὶ ἐρευνητὲς διαφωνοῦν πάνω σ'αὐτὸ τὸ σημεῖο[16], ἐνῶ παράλληλα δὲν εἶναι τελείως βέβαιο ἂν αὐτὴ ἡ τάση ἀποτελεῖ τυπικὸ-ἀντιπροσωπευτικὸ μοντέλο καὶ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν.

Ὁ «Γαλλικὸς τύπος» ἀντιπροσωπεύει μία σύγχρονη καὶ σχεδὸν παράλληλη μείωση τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας, μὲ ἀποτέλεσμα ἕνα μικρὸ ποσοστὸ φυσικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Παρ' ὅλο ποὺ ὁ Pavlik πιστεύει ὅτι ὁ Γαλλικὸς καὶ ὁ Ἀγγλικὸς Τύπος δημογραφικῶν μεταβάσεων ἀποτελοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα δημογραφικῶν τάσεων τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, τὰ διαθέσιμα στατιστικὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλων τύπων τάσεις, ὅπως ἐκεῖνες τῆς Ἰρλανδίας[17], τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Φιλανδίας[18]. Ἔτσι στὴν Αὐστρία-Φιλανδία, λόγου χάρη, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, τὸ ποσοστὸ τῶν γεννήσεων ἀκολούθησε μία μειωτικὴ πορεία ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν θανάτων μία ἀνοδικὴ τάση.

Ὁ «Ἰαπωνικο-Μεξικανικὸς» τύπος Δημογραφικῆς Μετάβασης ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν Pavlik, τὸ δημογραφικὸ μοντέλο τῶν πληθυσμιακῶν τάσεων στὶς σημερινὲς ἀναπτυσσόμενες οἰκονομικὰ χῶρες. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ μοντέλο, ἡ γεννητικότητα παρουσιάζει μία ἄνοδο κατὰ τὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς ὅλης πορείας, ἐνῶ ἡ θνησιμότητα διαγράφει μία ἀπότομη μείωση, μὲ συνέπεια τὴν μεγάλη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὸς ὁ τύπος Δημογραφικῆς Μετάβασης ἴσως εἶναι πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς γιὰ τὶς σημερινὲς ἀναπτυσσόμενες χῶρες ἀπ' ὅτι ὁ Ἀγγλικὸς-Γαλλικὸς γιὰ τὶς Εὐρωπαϊκές, ὅμως καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν ὁρισμένες παραλλαγὲς τῆς πορείας τῶν δημογραφικῶν ἐξελίξεων. Π. χ. στὴ Χιλὴ ἡ μείωση τῆς γονιμότητας ἄρχισε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἀλλὰ σταμάτησε κατὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ἐνῶ ἡ θνησιμότητα συνέχιζε νὰ ἀκολουθεῖ καθοδικὴ πορεία[19].

Γ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΤΗΣ ΝΑ ΕΞΗΓΗΣΕΙ ΤΙΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Ἐνῶ ἡ Θ.Δ.Μ. ἀναπτύχθηκε μὲ σκοπὸ νὰ ἐξηγήσει τὶς τάσεις καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν δημογραφικῶν ἐξελίξεων στὴν Εὐρώπη, ὁ συγκεκριμένος αὐτοσκοπὸς τῆς θεωρίας δὲν ἔχει δικαιωθεῖ, διότι παρουσιάζονται ὁρισμένα ἐμπειρικὰ-βασισμένα σὲ ἱστορικὰ στατιστικὰ ἢ θεωρητικὰ στοιχεῖα —ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ὅλη δομὴ καὶ θεμελίωση τῆς θεωρίας — προβλήματα.

Μιὰ ἑρμηνεία γι' αὐτὲς τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιαζονται, εἶναι ὅτι ἔχει δοθεῖ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὶς χῶρες τῆς Βορειο-Δυτικῆς Εὐρώπης, ὁ ἔμμεσος δηλαδὴ ἀποκλεισμὸς τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Εὐρώπης. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ συνεχὴς ἔρευνα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀποκαλύπτει καινούργια γεγονότα καὶ στοιχεῖα, ποὺ παλιότερα δὲν ἦταν γνωστά, πράγμα ποὺ κάνει τὴν ὅλη ἀναλυτικὴ ἐκτίμηση δύσκολη.

I. ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

1. Ἔντονες διαφοροποιήσεις σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο ποὺ ἄρχισε ἡ πτώση τῆς γεννητικότητας

α) Συγκρίσεις σὲ ἐνδοκρατικὸ ἐπίπεδο

Ὑπάρχουν ἀρκετὲς περιπτώσεις ποὺ ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας ἄρχισε πρῶτα σὲ περιοχὲς μιᾶς χώρας οἱ ὁποῖες δὲν συγκαταλεγόντουσαν ἀπ' τὶς πιὸ ἀνεπτυγμένες. Φυσικὰ ὅλες οἱ χῶρες τῆς Εὐρώπης θὰ μποροῦσαν νὰ ἐξετασθοῦν καί, χωρὶς ἀμφιβολία, τέτοιου εἴδους διαφοροποιήσεις θὰ βρισκόντουσαν σχεδὸν παντοῦ. Ὅμως ἐδῶ ἐξετάζουμε ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες ἀπ' τὴ μία ὑπάρχουν κάπως ἀξιόπιστα στατιστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη ἡ θεώρηση τῆς ὑποστηριζόμενης ἀπὸ τὴ θεωρία θέση γίνεται ἰδιαίτερα προβληματική.

Οἱ περισσότερο τεκμηριωμένες περιπτώσεις μιᾶς πρώϊμης μείωσης τῆς γονιμότητας σὲ περιοχὲς ἀγροτικὲς καὶ ἀναλογικὰ λιγώτερο ἀναπτυγμένες παρουσιάζονται ἐκεῖνες τῆς Πορτογαλίας[20], τῆς Ἱσπανίας[21, 22, 30], Οὐγγαρίας[9] καὶ Γαλλίας[23]. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα ὑπάγονται σὲ δύο κατηγορίες: πρῶτο, σ' ἐκείνη γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἐρευνητὲς δίνουν ἐξηγήσεις ποὺ δὲν ἐμπίπτουν στὸ χῶρο καὶ τὸ σκοπὸ τῆς θεωρίας, καὶ δεύτερο, σ' ἐκείνη γιὰ τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι ἡ θεωρία ἔχει παρερμηνευθεῖ.

Ἔτσι, λόγου χάρη, τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ P. Demeny καὶ P. Gaubert γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὰ στοιχεῖα τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀντίστοιχα, περιλαμβάνουν τὴν αὐξανόμενη πίεση στὴν ἀποτελεσματικὴ προσφορὰ τῆς γῆς καί, γιὰ τὴ Γαλλία εἰδικότερα, τὶς χειρότερες ἀπὸ πλευρᾶς δημόσιας ὑγείας καὶ περίθαλψης συνθῆκες στὶς ἀγροτικὲς περιοχές. Ἐδῶ αὐτοὶ οἱ παράγοντες δὲν ἀποτελοῦν ἄμεσες ἀντιλογίες στὴ Θ. Δ.Μ. ἀλλὰ ἐπιπρόσθετες μεταβλητὲς οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν τὴν πορεία τῆς γεννητικότητας.

β) Συγκρίσεις σὲ διακρατικὸ ἐπίπεδο

Καὶ ἐδῶ, ὑπάρχουν ὁρισμένες περιπτώσεις ποὺ σὲ κράτη τὰ ὁποῖα δὲν ἦταν ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένα κατὰ τὸ 1875 π.χ. — Γαλλία, Ἰρλανδία [24, 26] ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας ἄρχισε πολὺ νωρίς, ἐνῶ σὲ ἄλλα ποὺ ἦταν ἀπ' τὰ περισσότερο προηγμένα οἰκονομικὰ

π.χ. 'Αγγλία-Οὐαλία-Κάτω Χῶρες[25], [26] ἡ γεννητικότητα διατηρήθηκε σὲ ψηλὰ ἐπίπεδα γιὰ ἀρκετὰ χρόνια ἀρχότερα.

Στὴ Γαλλία, τὸ ποσοστὸ γεννητικότητας ἄρχισε νὰ μειώνεται ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα, καὶ αὐτὴ ἡ μειωτικὴ τάση συνεχίστηκε μέχρι τὰ μέσα περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ 1930.

Στὴν 'Ιρλανδία, ἡ πρώτη μείωση τῆς γεννητικότητας ἐμφανίστηκε τὸ 1848. Στὴν ἀρχὴ αὐτὴ ἡ τάση εἶχε συσχετισθεῖ μὲ τὴν μεγάλη ἐξωτερικὴ μετανάστευση καὶ μὲ τὸ λιμὸ τῆς πατάτας, ἀλλὰ μετὰ θεωρήθηκε σὰν φαινόμενο ποὺ ὁρίζει ἡ Θ.Δ.Μ.

'Απ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μείωση τῶν ποσοστῶν γονιμότητας στὴν 'Αγγλία-Οὐαλία καὶ στὶς Νότιες Χῶρες ἄρχισε νὰ γίνεται σημαντικὴ γύρω στὰ 1875.

2. Αὔξηση τῆς γεννητικότητας κατὰ τὴ διάρκεια Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς 'Ανάπτυξης

Σὲ μερικὲς χῶρες φαίνεται ὅτι ἡ γεννητικότητα ἀκολούθησε μία ἀνοδικὴ πορεία κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Οἰκονομικῆς - Κοινωνκῆς ἀνάπτυξης. Στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ πολλὲς χῶρες βέβαια δὲν ὑπάρχουν γιὰ νὰ ἑδραιώσουν αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ὅμως ἡ περίπτωση τῆς 'Αγγλίας-Οὐαλίας[27], [28] καὶ τῶν Κάτω Χωρῶν[29] φαίνεται ἀρκετὰ σαφής.

Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ ἡ αὔξηση τῆς ἐσωτερικῆς —ἀπὸ τὶς ἀγροτικὲς στὶς ἀστικὲς περιοχὲς—μετανάστευσης, μποροῦν νὰ ἀπαλλάζουν τὴν γονιμότητα ἀπὸ ὁρισμένους «περιοριστικοὺς παράγοντες». Τέτοιοι περιοριστικοὶ παράγοντες μπορεῖ νὰ ἔχουν ὑποκινηθεῖ ἀπὸ τὴν περιορισμένη προσφορὰ τῆς ἀγροτικῆς γῆς καὶ νὰ ἔχουν μεταφερθεῖ καθοριστικὰ στὸ κύκλωμα συμπεριφορᾶς τοῦ πληθυσμοῦ τῶν παραδοσιακῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν, διὰ μέσου νέων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν δομῶν. 'Η ἀνάπτυξη τῶν ἀστικῶν κέντρων, μπορεῖ νὰ συντελεσθεῖ στὸ μετριασμὸ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν τῶν περιοριστικῶν παραγόντων, πάνω στὴν προσφορὰ τῆς γῆς, καὶ ταυτόχρονα νὰ ἐπιδράσει πάνω στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ ποὺ ἔτεινε, μὲ τὴ διεργασία της προηγούμενα, νὰ ἐλαττώνει τὸ ποσοστὸ γεννητικότητας. Γενικά, ἡ βελτίωση τοῦ ὅλου ἐπιπέδου διαβίωσης μπορεῖ νὰ ἔχει ἕνα θετικὸ ἀποτέλεσμα—γιὰ ὁρισμένο ἔστω χρονικὸ διάστημα πάνω στὴ γονιμότητα[7].

'Η πιὸ στενὴ ἑρμηνεία τῆς Θ.Δ.Μ. θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ παρεβλέψει τὰ πιὸ πάνω φαινόμενα, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ θεωρία δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ μικρὲς καὶ μεμονωμένες περιπτώσεις ἀντιθέτων τάσεων 'Ανάπτυξης καὶ Δημογραφικῶν χαρακτηριστικῶν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, ἡ θεωρία ἀπὸ μόνη της οἰκειοποιεῖ μία μονότονη ἀρνητικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν Οἰκονομικο-Κοινωνικὴ 'Ανάπτυξη καὶ στὴν γονιμότητα. Ἔτσι, ἐὰν ἡ γονιμότητα αὐξάνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, ἄλλες ἑρμηνεῖες, ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνονται οὔτε ἐξετάζονται ἀπὸ τὴν Θ.Δ.Μ., πρέπει νὰ βρεθοῦν καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν, ὥστε νὰ ἐξηγηθοῦν αὐτὲς οἱ πληθυσμιακὲς ροπές.

3. Ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας δὲν προηγεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴ μείωση τῆς γονιμότητας.

Σύμφωνα μὲ τὴ Θ.Δ.Μ., ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας προηγεῖται ἐκείνης τῆς γονιμότητας καὶ αὐτὴ ἡ ροπὴ συντελεῖ, ἀρχικὰ τοὐλάχιστον, στὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ.

Αὐτὴ ἡ χρονικὴ ὑστέρηση ἀνάμεσα στὴ μείωση τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γονιμότητας, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τοὺς πιὸ κάτω παράγοντες :

α) Τὴ μικρότερη ἀντίσταση πρὸς τὴν ὅλη διαδικασία τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἀνάπτυξης τῶν δυνάμεων ἐκείνων ποὺ τείνουν νὰ ὑποστηρίζουν καὶ διατηροῦν συνθῆκες μεγάλης θνησιμότητας, παρὰ ἐκείνων ποὺ τείνουν νὰ ὑποστηρίζουν καὶ διατηροῦν συνθῆκες ψηλῆς γονιμότητας.

β) Ἡ ἐλάττωση τῆς βρεφικῆς καὶ παιδικῆς θνησιμότητας ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνη της βάση γιὰ δυνατὴ μείωση καὶ τῆς γονιμότητας. Συγκεκριμένα, δεδομένα ἐπίπεδα ἐπιθυμητοῦ μεγέθους οἰκογένειας ἐπιτυγχάνονται μὲ λιγότερες γεννήσεις. Ἔτσι, ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ γεννήσεων, μὲ μειωμένη βρεφικὴ καὶ παιδικὴ θνησιμότητα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιζώντων παιδιῶν μεγαλώνει, καὶ μὲ τὴ σειρά του, αὐξάνει τὶς ὅλες φροντίδες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ διατροφὴ καὶ γενικὰ τὸ μεγάλωμα τῶν παιδιῶν, πρᾶγμα ποὺ τελικὰ συντελεῖ στὴ ροπὴ τῶν ἀτόμων γιὰ χρησιμοποίηση πρακτικῆς οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ.

Ὡστόσο, στατιστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἀξιόπιστες πηγές, δείχνουν ὅτι σὲ μερικὲς χῶρες ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γονιμότητας ἄρχισαν ταυτόχρονα—π.χ. Γαλλία[12]—ἐνῶ σὲ ἄλλες ἡ μείωση τῆς γονιμότητας ἐμφανίστηκε πρῶτα ἀπὸ ἐκείνη τῆς θνησιμότητας. Π.χ. ὁ Krobal ἐξετάζοντας κατὰ ἐπαρχίες τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Γερμανίας, ἔχει βρεῖ ὅτι στὶς μισὲς τουλάχιστον ἐπαρχίες, ἡ μείωση τῆς γονιμότητας προηγήθηκε ἐκείνης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας[12].

II. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Γενικά, ἡ μεγάλη χρησιμότητα τῆς Θ.Δ.Μ. βρίσκεται ὄχι μόνο στὸ νὰ ἑρμηνεύει τὶς δημογραφικὲς τάσεις ποὺ παρατηρήθηκαν στὸ παρελθὸν καὶ νὰ προβλέπει ἐκεῖνες τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ καὶ στὸ νὰ ἀποτελεῖ ἕνα «ὁδηγὸ» ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ προσδιορίζει καὶ προτείνει ἀποτελεσματικὲς πληθυσμιακὲς πολιτικὲς διὰ μέσου τῶν ὁποίων νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μία ὁποιαδήποτε μεταβολὴ (αὔξηση ἢ μείωση) τῆς γεννητικότητας τεχνητά.

Φυσικὰ κάτι τέτοιο, δηλ. μία θεωρία συγκεκριμένη ἀρκετὰ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ καὶ τὰ μέσα, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον ἀδύνατο νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα σπουδῆς μόνο πάνω σὲ ἱστορικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο.

Παρ' ὅλο ὅτι οἱ περισσότεροι ἐρευνητὲς γενικὰ συμφωνοῦν στὸ σημεῖο ὅτι ἡ Κοινωνικο-οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπηρέασε τὴ μειωτικὴ τάση ποὺ ἀκολούθησε ἡ γεννητικότητα, ἡ ἀσυμφωνία βρίσκεται στὸ «γιατὶ» καὶ «πῶς» τὸ φαινόμενο ἐξελίχτηκε μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο[7]. Γενικὰ ἡ Θ.Δ.Μ. δὲν ἔχει δομικὰ ἑρμηνευτεῖ μὲ ἄριστο τρόπο, ἀλλὰ

ἔχει σταθμιστεῖ καὶ ἀξιολογηθεῖ ἀπό διάφορα ἐπί μέρους ἐπιχειρήματα καὶ θέσεις, μορφωμένα κάτω ἀπό διαφορετικές ἀρχές. Ὁ Caldwell[31] ἀποδίδει τήν ἀδυναμία αὐτή ὄχι τόσο στήν ἀνεπαρκῆ μεθοδολογία ὅσο στήν μᾶλλον ἀπρόσφορη ἐφαρμογή της—κυρίως στήν ἐφαρμογή μεθόδων σὲ κοινωνιολογικές καὶ κοινωνικές ἀνθρώπινες κουλτοῦρες, διαφορετικές ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ κατά τόν 18ο καὶ 19ο αἰώνα. Ἐπίσης πιστεύει ὅτι ἔχει ἀναλογικά διενεργηθεῖ ἐκτεταμένη ἔρευνα σὲ μᾶλλον μικρό χρονικό διάστημα καὶ μὲ πολυποίκιλα ἐρευνητικά ἐργαλεῖα, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐπισημαίνει τό γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἐρευνητές ἔχουν σάν βάση τή σύγχρονη Δυτικο-Εὐρωπαϊκή κοινωνία, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ χρησιμοποιούμενες μέθοδοι νά προκαθορίζουν κατά κάποιο τρόπο, τό ἀναλυτικό διάστημα μέσα στό ὁποῖο ἐμπίπτουν τά ἀναγόμενα ἐρευνητικά εὑρήματα.

Τό κύριο μειονέκτημα τῆς θεωρίας εἶναι ὅτι δέν ἐκθέτει καθαρά ποιές ὄψεις κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης θά πρέπει νά λαμβάνωνται ὑπόψη καὶ νά μετριῶνται ποσοτικά, ποιός ὁ βαθμός τῆς ὅλης ἀνάπτυξης καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ ποὺ χρειάζεται γιά νά ἐπιφέρει μία μείωση στή γεννητικότητα καὶ πόση χρονική διάρκεια πρέπει νά ἔχει ἡ χρονική ὑστέρηση ἀνάμεσα στίς μειώσεις τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας[7]. Ἔτσι ἔχουμε π. χ. ἀναφέρει τό παράδειγμα τῆς Γαλλίας στήν ὁποία ἡ πτώση τῆς γεννητικότητας παρατηρήθηκε νωρίτερα ἀπ' ὅτι στήν πιό ἀναπτυγμένη Ἀγγλία-Οὐαλία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι γύρω στά 1875 τό κατά κεφαλήν εἰσόδημα ἦταν μεγαλύτερο στήν Ἀγγλία-Οὐαλία παρά στή Γαλλία[26], ὅμως τό ποσοστό τῶν μαθητῶν καὶ τό γενικό μορφωτικό ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ, ἦταν ψηλότερο στή Γαλλία, ἐνῶ τό ἐπίπεδο θνησιμότητας στίς δύο χῶρες ἦταν πάνω-κάτω τό ἴδιο. Γενικά τό κατά κεφαλήν εἰσόδημα ἤ προϊόν, ἀποτελοῦν ἴσως τίς πιό αἰνιγματικές μεταβλητές τῆς Θ.Δ.Μ.

Ἔχουμε ἐπίσης ἀναφέρει τό παράδειγμα τῆς Γαλλίας καὶ σάν μία χώρα ὅπου ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας ἄρχισε στά λιγότερο ἀναπτυγμένα διαμερίσματα τῆς χώρας, μὲ κύριες αἰτιολογίες τήν προσφορά τῆς γῆς, τίς συνθῆκες τῆς δημόσιας ὑγείας στίς ἀγροτικές περιοχές κλπ[33]. Ἐπίσης ὁ Cowgill[32] ἐξετάζοντας τό ὅλο θέμα τῆς Θ.Δ.Μ., περιλαμβάνει στήν ἀνάλυσή του καὶ ἄλλους μηχανισμούς—ὅπως τίς μεταβολές στήν κατά ἡλικία σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τήν αὔξηση τῶν λεγόμενων οἰκογενειακῶν πυρήνων (Βιολογικές Οἰκογένειες) —σάν ἑρμηνευτικούς παράγοντες. Τέτοιου εἴδους ὅμως ἀναλύσεις δέν περιλαμβάνουν τίποτα ἄλλο παρά ἐπιπρόσθετες μεταβλητές ποὺ ἐπηρεάζουν τήν πορεία τῆς γεννητικότητας. Ἔτσι, ἐφ' ὅσον ἡ Θ.Δ.Μ. δέν εἶναι ἐντελῶς σαφής στό νά κρατᾶ καὶ νά χειρίζεται τίς διάφορες ἀνεξάρτητες μεταβλητές, δέν μπορεῖ νά κάνει πάντοτε καὶ κατηγορηματικά εὐκρινεῖς καὶ θετικές προβλέψεις γιά τό μέλλον, καὶ αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα οὐσιαστικό θεωρητικό τρωτό σημεῖο τῆς θεωρίας.

Σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο ποὺ ὑπάρχει ἀσυμφωνία εἶναι ὄχι μόνο ἀναφορικά μὲ τόν ἀριθμό τῶν σταδίων διά μέσου τῶν ὁποίων ἡ δημογραφική μετάβαση ἐξελίσσεται, ἀλλά, καὶ κυρίως, τό ἐάν ἡ ὅλη διεργασία τῆς ἐξέλιξης ἔχει ἤ ὄχι «ἀναγκαστικό χαρακτῆρα», μ' ἄλλα λόγια, τό ἐάν μία κοινωνία ποὺ βρίσκεται, λόγου χάρη, στό πρῶτο στάδιο, θά μετακινηθεῖ στό ἀμέσως ἑπόμενο, δηλ. στό δεύτερο, κ.ο.κ., μὲ τήν προϋπόθεση ὅτι τά ἐπί-

πεδα τῆς ἀστικοποίησης καὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐξάνουν καὶ προκαλοῦν ἀνάπτυξη στὴ γνώση, πληροφορισδότηση καὶ τεχνικὴ δυνατότητα γιὰ ἔλεγχο τῶν γεννήσεων.

Μερικοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ Θ.Δ.Μ. δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἀναγκαστική. Κατὰ τὴν γνώμη τους, ἕνας ὄχι ἀναγκαστικὸς χαρακτήρας τῆς θεωρίας τὴν κάνει πιὸ εὐέλικτη, καὶ κρίνοντάς την κανεὶς πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, περισσότερο ἐπιθυμητὴ μιὰ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει περισσότερο γενική, καλύπτοντας ἔτσι ὅλες τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες. Πιστεύουν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία a priori αἰτία ποὺ νὰ καθορίζει γιατὶ μία ἀνθρώπινη κοινωνία νὰ μὴ μπορεῖ νὰ διαιωνίζεται σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα εἰσοδήματος καὶ ἀστικοποίησης καὶ ψηλὰ ἐπίπεδα θνησιμότητας καὶ γεννητικότητας[34].

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ἀντίθετης γνώμης ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ κοινωνίες ποὺ βρίσκονται, λόγου χάρη, στὸ δεύτερο στάδιο τῆς δημογραφικῆς τους ἐξέλιξης, θὰ πρέπει νὰ κινηθοῦν εἴτε πρὸς τὸ πρῶτο στάδιο εἴτε πρὸς τὸ τρίτο. Μία ἐπαναφορὰ ὅμως στὸ «πρῶτο στάδιο» εἶναι ἀσυμβίβαστη πρὸς τὶς ἀρχὲς τῆς Θ.Δ.Μ. καὶ θὰ σήμαινε ἐπάνοδο στὸν Μαλθουσιανισμό. Τὸ ὅτι ὑπάρχει μία ἐμφανὴς καὶ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ Θ.Δ.Μ. καὶ στὴ Μαλθουσιανὴ θεωρία, ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Θεωρία τῆς Δημογραφικῆς Μετάβασης, πρέπει νὰ ἔχει ἀναγκαστικὸ ἐξελικτικὸ χαρακτῆρα, καὶ αὐτὸ τὸ θεωρητικὸ κριτήριο ἀποτελεῖ πολύτιμο μέτρο τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῆς ἀξίας τῆς θεωρίας[33, 35].

Γενικά, τὸ ὅτι μιὰ κοινωνία μπορεῖ νὰ παραμένει σχεδὸν συνέχεια στὸ ἴδιο στάδιο δημογραφικῆς ἐξέλιξης, δὲν βρίσκεται ἴσως σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ πραγματικὰ γεγονότα ποὺ ἔχουν μέχρι τώρα στατιστικὰ παρατηρηθεῖ, ὅμως ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς δικές μας προσδοκίες σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὴ δυναμικὴ πληθυσμιακὴ ἀναπτυξιακὴ λειτουργία.[35,36] Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπισημαίνει ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, τὸ ὅτι δηλ. ναὶ μὲν ἡ Θ.Δ.Μ. δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ συμπεριλάβει τέτοιες «ἀναγκαστικὲς μορφώσεις» στὴν ἐξέλιξη τῶν πληθυσμιακῶν χαρακτηριστικῶν, ἀλλὰ πραγματικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τέτοιου εἴδους ἀρχές, ὥστε ἡ θεωρία νὰ γίνει πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ χρήσιμη.

Ὑποστηρικτὲς τῆς Θ.Δ.Μ. θεωροῦν σὰν δεδομένο τὸ ὅτι κατὰ τὴν διαμόρφωση τῶν δημιουργούμενων κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, ὑπάρχει μία ἐπιθυμία γιὰ μείωση τῶν ἐπιπέδων τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας. Καὶ τοῦτο συμβαίνει γιατὶ ἢ τὰ ἄτομα ἀπὸ μόνα τους ἐπιθυμοῦν αὐτὴ τὴ μείωση, ὅταν τὸ ἐπιτρέπουν οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς περιστάσεις καὶ συνθῆκες, ἢ ὡθοῦνται πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀπὸ τοὺς νέους τυπικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ δημιουργοῦνται καὶ δροῦν στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον καὶ σύνολο. Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ ἔχει τὴ μεγαλυτερη σημασία εἶναι τὸ νὰ ἐξηγήσουμε τὸ πῶς κατακτᾶται αὐτὴ ἡ ἱκανότητα τοῦ νὰ μειωθοῦν τὰ ποσοστὰ θνησιμότητας καὶ γεννητικότητας, καὶ πῶς τελικὰ ἡ μείωση αὐτὴ πραγματοποιεῖται[35].

Μερικοὶ ἐρευνητὲς τῆς θεωρίας ὅμως ἀμφισβητοῦν τὸν πιὸ πάνω «δεδομένο μηχανισμὸ ἐπιθυμιῶν»[34] παραθέτοντας σὰν παράδειγμα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν νεότερη δημογραφικὴ πραγματικότητα τῶν Η.Π.Α., ὅπου παρ' ὅλα τὰ χαμηλὰ ποσοστὰ γεννητικότητας ποὺ ἐπικρατοῦν ἐκεῖ καὶ ἐνῶ δίνεται τόση ἔμφαση στὰ προβλήματα ὑπερπληθυσμοῦ στὶς χῶρες

τοῦ τρίτου κόσμου, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀμερικανίδες μητέρες διακηρύσσουν ὅτι θέλουν τουλάχιστον δύο παιδιά[36]. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἀναλυτικὴ σύγχυση, προέρχεται ἀπὸ μία ἄλλη ἀκόμα ἀδυναμία τῆς Θεωρίας: τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ προσφέρει μία συγκεκριμένη καὶ ἐξειδικευμένη δυναμική ἀρχὴ δημογραφικῶν ἐξελίξεων, δηλ. στὴν ἀποτυχία τῆς Θ.Δ.Μ. νὰ ἐγγυηθεῖ ὅτι ἡ—σὲ ἀτομικὸ ἢ κοινωνικὸ ἐπίπεδο—ἐπιθυμία γιὰ μείωση τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας πάντοτε αὐξάνει, σὲ ὅλη τὴ διαδικασία τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν μεταβολῶν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κατάλληλο καὶ πρόσφορο περιβάλλον στὴν κάθε κοινότητα[35].

Γενικὰ λοιπόν, φαίνεται ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία ἐξέλιξης τῆς θνησιμότητας καὶ τῆς γεννητικότητας δὲν μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ μόνον ἀπὸ θεωρητικὲς διατυπώσεις ἐκφρασμένες σὲ ὅρους ἐπιπέδων καὶ μεταβολῶν τῶν διαφόρων συνήθων στατιστικῶν δεικτῶν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Παρ' ὅλο βέβαια ποὺ τέτοιοι παράγοντες, ὅπως ἡ ἐκβιομηχανοποίηση, ἐσωτερικὴ μετανάστευση, εἰσόδημα, μορφωτικὸ ἐπίπεδο, κατανομὴ τῶν ὁμάδων οἰκονομικῆς δραστηριότητας στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ καὶ θνησιμότητα συνδέονται ἀναμφισβήτητα μὲ τὶς μεταβολὲς τῶν δημογραφικῶν χαρακτηριστικῶν, ὑπεισέρχονται καὶ ἄλλες ἔμμεσες ἐπιδράσεις καὶ φαινόμενα, ποὺ οἱ μέχρι τώρα τουλάχιστον χρησιμοποιούμενες μέθοδοι γιὰ τὴν εὕρεση καὶ ἀνάλυση σχέσεων ἀνάμεσα στὶς διάφορες μεταβλητὲς καὶ δημογραφικὲς τάσεις, δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς γιὰ νὰ δώσουν τὴ λύση τοῦ ὅλου προβλήματος. Ἐπίσης, καὶ ἡ ἔλλειψη περισσότερων καὶ λεπτομερέστερον ἀξιόπιστων στατιστικῶν στοιχείων, δυσχεραίνει, κι αὐτὴ ἀπ' τὴ μεριά της, τὸ ἀναλυτικὸ ἔργο στὸ σύνολό του.

Α. ΤΑΣΕΙΣ ΓΕΝΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ πρώτη σημαντικὴ μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητας στὴ χώρα μας παρατηρήθηκε γύρω στὸ 1890, ὅμως φαίνεται ὅτι σὲ ὁρισμένες περιοχὲς—Ἀθήνα, Ἰόνια νησιά, Θεσσαλονίκη, Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου—ἡ τάση αὐτὴ εἶχε ἐμφανιστεῖ ἀκόμη νωρίτερα[38].

Τὰ ἀκαθάριστα ποσοστὰ γεννητικότητας (γεννήσεις ζώντων ἀνὰ 1.000 κατοίκους) γιὰ τὴν περίοδο 1821-1975 ἀκολούθησαν μία μᾶλλον συνεχῆ πτωτικὴ πορεία—ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένες διακυμάνσεις κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα (Βλ. Πίνακα 1). Ἡ πρώτη ὅμως σημαντικὴ μείωση στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια σημειώθηκε γύρω στὸ 1960 μὲ μία βραχύχρονη διακοπή, κατὰ τὴν περίοδο 1967 - 68[39], [40].

Ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ ποσοστοῦ τῆς φυσικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιόδου 1831 - 1910, (δεύτερο στάδιο δημογραφικῆς μετάβασης), ἐνῶ ἡ μὲ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ πτώση τῆς γονιμότητας συνέβαλε μὲ τὴ σειρά της στὴ μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεροχῆς τῶν γεννήσεων ἐπὶ τῶν θανάτων γιὰ τὴν ὑπόλοιπη περίοδο ἕως τὸ 1960[39]. Τὴ τρίτη αὐτὴ φάση τῆς δημογραφικῆς πορείας

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ἐξέλιξις τῶν κατ' ἐκτίμησιν ποσοστῶν γεννητικότητος καὶ θνησιμότητος ἐν Ἑλλάδι. 1821 -1970

Μέσοι ἐτήσιοι ἑκάστης δεκαετίας, ἐκφραζόμενοι ἐπὶ πληθυσμοῦ 1.000 ἀτόμων

Χρονικαὶ περίοδοι (δεκαετίαι)	Π ο σ ο σ τ ά		
	Γεννητικότητος	Θνησιμότητος	Φυσικῆς αὐξήσεως
1821-30	40,8	49,0	—8,2
1831-40	52,0	39,3	12,7
1841-50	52,3	38,1	14,2
1851-60	49,9	36,8	13,1
1861-70	50,1	34,2	15,9
1871-80	46,8	31,7	15,1
1881-90	43,6	30,0	13,6
1891-00	41,9	28,4	13,5
1901-10	39,8	26,3	13,5
1911-20	30,7	22,9	7,8
1921-30	31,0	20,1	10,9
1931-40	28,2	15,7	12,5
1941-50	20,5	13,4	7,1
1951-60	20,1	8,0	12,1
1961-70	18,0	8,2	9,8
1971-77 (α)	15,8	8,7	7,1

Σημείωσις: Τὰ μέσα ἐτήσια ποσοστὰ γεννητικότητος καὶ θνησιμότητος ἀποτελοῦν ἐκτιμήσεις προερχομένας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξ ἐκτιμήσεων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Χώρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἐκτιμήσεων δι' ἐμμέσων μεθόδων τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων καὶ τῶν θανάτων καθ' ἑκάστην περίοδον. Διὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος δὲν ἔχουν πλήρη κάλυψιν. Τὸ ποσοστὸν φυσικῆς αὐξήσεως ἀποτελεῖ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ποσοστοῦ γεννητικότητος καὶ τοῦ ποσοστοῦ θνησιμότητος.

(α). ΕΣΥΕ (1979): «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος 1978», σελ. 41 (μέσος ὅρος)

Πηγή: Γ. Σ. ΣΙΑΜΠΟΥ (1973): «Δημογραφικὴ ἐξέλιξις τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1821 - 1985», σελ. 20, Πίναξ 2.

τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀκολούθησε μία παραπέρα μείωση τῆς φυσικῆς του αὔξησης, σὰν ἀποτέλεσμα βασικὰ τῆς ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ αὔξησης τῆς θνησιμότητας. Ἡ ἄνοδος αὐτὴ τῆς θνησιμότητας πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μᾶλλον στὴ γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ κι ὄχι στὴ χειροτέρευση τῆς πρόληψης τῶν μολυσματικῶν νόσων ἢ τῶν συνθηκῶν διαβίωσης

καὶ νοσηλείας[40]. Ὅμως ὁ συνδυασμὸς τῶν ροπῶν αὐτῶν τῆς γονιμότητας καὶ τῆς θνησιμότητας εἶχαν σὰν συνέπεια τὴν μείωση τῆς βιολογικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ περίπου 12 ‰ κατὰ τὴν περίοδο 1951 - 60 σὲ περίπου 7 ‰ κατὰ τὸ 1971-1977.[39]

Τὸ ποσοστὸ τῶν ἐξώγαμων γεννήσεων στὴ χώρα μας διατηρεῖται σὲ πολὺ χαμηλὰ ἐπίπεδα καὶ δὲν μπορεῖ ἔτσι νὰ ἐπηρεάσει τὸ γενικὸ ἐπίπεδο γονιμότητας τοῦ πληθυσμοῦ[38, 40, 42].

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν προπολεμικὴ περίοδο τόσο ὁ Μαλθουσιανὸς ὅσο καὶ ὁ Νέο-Μαλθουσιανὸς τύπος δημογραφικῆς μετάβασης συνέβαλαν στὴν πτώση τοῦ ποσοστοῦ ὁλικῆς γονιμότητας[38]. Ὅμως ἡ τελικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐπιπέδου γονιμότητας, τουλάχιστον κατὰ τὴν μεταπολεμικὴ περίοδο ἀποδίδεται κατὰ κύριο λόγο στὶς μειωτικὲς τάσεις ποὺ ἀκολούθησε ἡ γονιμότητα τῶν ἐγγάμων γυναικῶν[38, 39, 42].

Ὅμως, ἐνῶ τὰ ποσοστὰ γαμηλιότητας καὶ ἡ μείωση τῆς μέσης ἡλικίας κατὰ τὸ γάμο καὶ τῆς μέσης ἡλικίας μητέρας δὲν ἐπηρέασαν τὸ ἐπίπεδο γονιμότητας τοῦ πληθυσμοῦ, φαίνεται ὅτι εἶχαν ἐπίδραση πάνω στὸ ρυθμὸ τῆς γονιμότητας. Συγκεκριμένα παρατηρεῖται μία ἄνοδος τοῦ ποσοστοῦ τῶν πρώτων καὶ δεύτερων γεννήσεων στὸ σύνολο τῶν γεννήσεων ζώντων καὶ μία τάση τῶν γυναικῶν νὰ ἀπτοκοῦν σὲ συντομώτερο ἀπ'ὅτι παλαιότερα χρονικὸ διάστημα τὰ παιδιὰ ποὺ θέλουν—συνήθως δύο, τὸ πολὺ τρία[19].

Τόσο οἱ τάσεις τῶν κατὰ ἡλικία προτύπων τῆς καμπύλης γονιμότητας ὅσο καὶ τὰ ἀποτελέσματα διάφορων δειγματοληπτικῶν ἐρευνῶν δείχνουν ὅτι ὁ οἰκογενειακὸς προγραμματισμὸς ἐφαρμόζεται στὴ χώρα μας σὲ μεγάλη κλίμακα—Νέο-Μαλθουσιανὴ μέθοδος ἐλέγχου γεννήσεων.

Συγκεκριμένα, τὰ 87 % τῶν παντρεμένων γυναικῶν δείγματος ποὺ ἐπιλέχτηκε κατὰ τὸ 1965 στὶς ἀστικὲς περιοχὲς καὶ τὰ 79 % στὶς ἀγροτικὲς βρέθηκε νὰ χρησιμοποιοῦν κάποιο μέσο γιὰ νὰ παρεμποδίσουν τὴ σύλληψη ἢ νὰ διακόψουν μία ἀνεπιθύμητη κύηση[43, 44, 45]. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὶς συνθῆκες γονιμότητας ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν προπολεμικὴ περίοδο 1933-37, ἡ κάθε γυναίκα μποροῦσε νὰ φέρει κατὰ μέσο ὅρο 37 παιδιὰ μέχρι τὸ τέλος τῆς ἀναπαραγωγικῆς της περιόδου, ἐνῶ ἡ δυνατότητα αὐτὴ διαμορφώθηκε στὸ ἐπίπεδο τῶν 2,3 παιδιῶν ἀνὰ γυναίκα κατὰ τὴν περίοδο 1971 - 75. (Βλ. Πίνακα 2).

Ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀναφέρεται στὶς αἰτιώδεις σχέσεις οἱ ὁποῖες προκάλεσαν διαχρονικὰ τὶς μειωτικὲς τάσεις ποὺ ἀκολούθησε ἡ γονιμότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἐπισημαίνει τὸν ἀρνητικὸ ρόλο τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας καὶ τὶς πιεστικὲς πάνω στὸ μέσο ἐπιθυμητὸ μέγεθος οἰκογένειας δυνάμεις τῆς ἀνοδικῆς πορείας τῆς ἀστικοποίησης, τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τῶν γυναικῶν, τῆς ἐξωοικιακῆς ἀπασχόλησης τῶν ἐγγάμων γυναικῶν, τῆς μείωσης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας κ.λ.π[38., 46, 47, 48, 49].

Ἐπίσης ὁ Καθηγητὴς κ. Δρακάτος ἀναλύοντας διαστρωματικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ 1961 κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Κοινωνικο-Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξη τῆς χώρας θὰ ἐπηρεάσει μακροχρόνια ἀρνητικὰ τὸ ποσοστὸν τῶν γεννήσεων. Ὡστόσο ὁ κ.

Ε. Βολουδάκης χρησιμοποιώντας κι αὐτός διαστρωματικά στοιχεῖα γιά τό 1961 καί 1971 καί ἐφαρμόζοντας γραμμικά καί γραμμικά στούς λογαρίθμους ὑποδείγματα, συμπέρανε ὅτι ἡ συνεχής ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας θά ἔχει μᾶλλον θετική ἐπίδραση πάνω στά ποσοστά γονιμότητας[51]. Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει τή δυσκολία εὕρεσης καί ἐξειδίκευσης διαρθρωτικῶν καί ἄμεσων αἰτιωδῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν γονιμότητα καί στά διάφορα κοινωνικο-οἰκονομικά φαινόμενα πού ἐκφράζονται μέ μορφή στατιστικῶν δεικτῶν, πού

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εἰδικά κατά ἡλικία ποσοστά γονιμότητος (‰) καί δεῖκτες ἀναπαραγωγῆς (‰) τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ

Ἡλικία μητέρας	1933-37 (α)	1971-75(β)	β/α (α =100)
15-19	18,25	41,77	229
20-24	129,35	144,58	112
25-29	295,51	144,63	70
30-34	178,49	86,10	48
35-39	141,11	38,88	28
40-44	51,57	9,05	17
45-49	12,62	0,95	7
TFR[1]	3.684,5	2.329,8	63
GRR[2]	1.787	1.126	63
NRR[3]	1.257	1.078	86
NRR/τ[4] / GRR/o	0,70341	0,95737	136

1. Ποσοστό συνολικῆς γονιμότητας
2. Ἀκαθάριστο ποσοστό ἀναπαραγωγῆς
3. Καθαρό ποσοστό ἀναπαραγωγῆς
4. Πιθανότητα ἐπιβίωσης ἀπό τή γέννηση μέχρι τήν ἡλικία Τ (Μέση Διάρκεια Γενεᾶς)

Πηγή: ΕΣΥΕ (1980): «Ὁ πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατά τό δεύτερον ἥμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος». Μεθοδολογικαί μελέται Ζ:14, σελ. 52, 54.

ἄλλωστε ἀλληλοσυνδέονται μεταξύ τους. Γι' αὐτό τό λόγο ἔχει προταθεῖ ὅτι ἡ διενέργεια

μιᾶς ἐθνικῆς δειγματοληπτικῆς ἔρευνας γονιμότητας θὰ μποροῦσε νὰ ρίξει φῶς σὲ ἀνερμήνευτα ἢ ἀμφίβολης ἐμπειρικῆς ἐγκυρότητας σημεῖα[40].

Τέλος θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ προσθέσουμε ὅτι αὐτοὶ οἱ παράγοντες ποὺ δὲν περιλαμβάνονται τυπικὰ μέσα στὰ φαινόμενα ποὺ ὁρίζει ἡ Θ.Δ.Μ. ἀλλὰ ποὺ φαίνεται ὅτι ἐπηρεάζουν τὴ γονιμότητα καὶ ποὺ ἔχουν μελετηθεῖ ἀπὸ Ἕλληνες ἐρευνητές, εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευση καὶ ἡ κατὰ ἡλικία σύνθεση κυρίως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ μὲ ἀρνητικὴ ἐπίδραση[39, 40, 42, 49] καὶ ἡ ὕπαρξη βρεφονηπιακῶν σταθμῶν μὲ θετικὴ ἐπίδραση πάνω στὴ γονιμότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. THOMPSON, Warren S., «Population», American Journal of Sociology, 34 : 959-75, 1929.
2. CAR-SAUNDERS, A. M. «World Population: Past growth and recent trends», Oxford, Clarendon, Press, 1936.
3. NOTESTEIN, Frank W., STIX, Regine K., «Controlled Fertility», Baltimore, Williame and Wilkins, 1940.
4. KUCZUNSKI, Robert R., «The measurement of Population Growth», New York., Oxford Univercity Press, 1936.
5. GLASS, D. V. «Fertility Trends in Europe since the Second WorldWar», Population Studiee 22:103-46.
6. ——— «Population Growth in Developed Countries», in Population and its Problems, Edited by H. B. Parry, Clarendon Press, Oxford 1974, pp. 72-87.
7. BEAVER, Steven E., «Demographic Transition, Theory Reinterpreted», Lexington Books, D. C. Health and Company, Mass Toronto, London, 1975, pp. 1-24.
8. ROBINSON, W. C., «The Develpopment of Modern Population Theory», American Journal of Economics and Sociology, 2375-92, 1964.
9. DEMENY, Paul «Early Fertility decline in Austria-Hungary: a lesson in Demographic Transition», in Population and Social Change, Edited by D. V. Glass and Roger Revelle, Edward Arnold, London 1972, pp. 153-72.
10. SAX, Karl, «The Demographic Transition», in «Economic Development and Population Growth, A Conflikt?», Edited by H. Peter Gray and Shanti S. Tangri, D. C. Health and Company, Lexington, Mass. 1970, pp. 28-30.
11. COALE, Ansley J., «Factors associated with the Development of Low Fertility : an historic Summary», Proceeding of the World Population Conference 1965, Vol. 2, U. N., New York, 1967.
12. —— —— «The Demographic Transition», Symposium on Population and Development, Cairo, 4 - 14 June 1973, U. N. , E/CONF. 60/SYM. 1/9.
13. MALTHUS, Thomas, Robert, «An essay on the principle of population: a view of its

past and present effects on human happiness», 7 ed., London, Reeves and Turner 1872.

14. ENDRES, M. E., «On Defusing the Population Bond», Schenkman Publishing Company, John Wiley and Sons Inc., New York, 1975, pp. 21-38.

15. PAVLIK, Z., «Les problemes de la Revolution Demographique», Sydney Conference, Australia, 21 to 25 August 1967, IUSSP, Department of Demography, Australian National University, Canberra, Australia 1969, pp. 56-59.

16. GLASS, D. V., «Population and Population Movements in England and Wales, 1700 to 1850», in Population in History, edited by D. V. Glass and B. E. C. Eversley, Edward Arnold (Publishers) Ltd, London, 1965, pp. 221-246.

17. CONNELL, K. H., «The Population of Ireland, 1750 - 1845», Oxford, Clarendon Press, 1950.

18. CONCEPTION, MERCEDES B. and MURPHY E. M., «Wanted: a theory of Demographic Transition», Sydney Conference of Demography, Australian National University, Camberra, Australia 1969, pp. 5 - 13.

19. U. N., «Population Bullentin of the United Nations No. 7», ST /SOA Ser. N /7 /Sales No. 64. XIII. 2, pp. 66-88.

20. LIVI-BACCI, Massimo, «A century of Portuguese Fertility», Princeton University Press, 1971.

21. LEASURR, J. W., «Factors involved in the Decline of Fertility in Spain 1900-1950», Population Studies, 16 : 271 - 85, 1963.

22. LIVI-BACCI , Massimo, «Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the Late 18th to the Early 20th Century»; Part I, Population Studies, 22 : 83 - 102, 1968a; and Part II, Population studies, 22 : 211 - 34, 1968 b.

23. GOUBERT, Pierre, «Legitimate Fecundity and Infant Mortality in France during the Eighteenth Century: a comparison», Daedalus 97:593-603, 1968.

24. SUNDBARG, Gustav, «Acercus Statistiques Internationaux», Demographic Monographs, Vol. 14, Edited by M. Perlman, New York : Gorden and Breach, 1908.

25. SPENGLER, Joseph J., «Demographic Factors and Early Modern Economic Development», Daedalus., 97 : 433 - 46, 1968.

26. INTERNATIONAL BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT, «Trends in Developing Countries», Washington, D. C.: International Bank, 1970.

27. KRAUSE, J. T., «Some Implications of Recent Work in Historical Demography», Comparative studies in Society and History, 1 : 164 - 88, 1957.

28. WRIGLEY, E. A., «Mortality in Pre-Industrial England: The Example of Colyton, Devon over Three Centuries»Dadalus 97: 546 - 80, 1968.

29. VAN DE WALLE, Etienne, «Marriage and Marital, Fertility», Daedalus, 97 : 486 - 501, 1968.

30. LIVI-BACCI, Massimo, «Fertility and Population Growth in Spain in the eighteenth and nineteenth centuries», in Population and Social Change, Edited by D. V.

Glass and Roger Revelle, Edward Arnold (Publishers) Ltd., London, 1972, pp. 173 - 184.

31. CALDWELL, John C., «Toward a Restatement of Demographic Transition Theory», Population and Development Review, Vol. 2, No. 3 - 4, September/December 1976, pp. 321 - 366.

32. COWGILI, Donald O., «Traesition Theoru as a Genəral Papulation Fheory», Social Forces, 41:270—274, 1963.

33. LOSCHDY, DAVID J., and WILCOX WILLIAM C., «Demographic Transition: a Forcing Model», Demography 11: 215 - 225, 1974.

34. KAMMEYER Kennethy C. W., and SKIDMORE Aethur, «Comment on D. Loschky and W. Wilcoxis Demographic Transition, as a Foreign Model», Demography, vol. 12, No. 2, pp. 343-349, 1975.

35. LOSCHKY D. J., and WILCOX W. C., «Reply to Kammeyer and Skidmore», Demography, Vol. 12, No. 2, pp. 351 - 360, 1975.

36. BECKER Gary S., «An Economic Analysis of Fertility», in Demographic and Economic Change in Developed Countries, National Bureau of Economic Research, Princeton Univetsity Press, Princeton 1960, pp. 209 - 240.

37. BLAKE, Judith. «Can we believe recent data on birth expectations in the United States?»,Demography 11 : 25 - 44, 1974.

38. SIAMPOS George RS., and VALAORAS V. G., «Long Term Fertiliyty Trends in Greece», International Population Conference, London 1969, Vol. I, IUSSP, Liege 1971, pp. 598 - 609.

39. ΣΙΑΜΠΟΣ Γεώργιος Σ., «Δημογραφική Ἐξέλιξις τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, 1821 - 1985», Ἀθῆναι 1973, σελ. 19-25 καὶ 110-130.

40. ΕΣΥΕ, «Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος», Μεθοδολογικαὶ Μελέται Z : 14, Ἀθῆναι 1980, σελ. 31 - 94.

41.———, «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1978», Ἀθῆναι 1979, σελ. 41.

42. ΔΡΕΤΤΑΚΗΣ Μαν. Γ., «Ἡ ἐπαρχία παύει νὰ εἶναι πηγὴ ἀνανέωσης τοῦ πληθυσμοῦ», ΤΟ ΒΗΜΑ, 18.11.199.

43. VALAORAS Vasilios G., POLYCHRONOPOULOU, Antonia and TRICHOPOULOS Dimitri, «Control of family size in Greece», Population Studies, London, 18(3):265 - 278, March 1965.

44. ΒΑΛΑΩΡΑΣ Β. Γ., «Ὑπογεννητικότης τῶν Ἑλλήνων καὶ προκληταὶ ἐκτρώσεις», Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἰατρικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν ἔτους 1969.

45. ΛΟΥΡΟΣ Ν., «Ἡ Ἐπίπτωσις τῶν Ἐκτρώσεων ἐπὶ τοῦ Δημογραφικοῦ Προβλήματος τῆς Ἑλλάδος, Ἀνακοίνωσις, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δεκέμβριος 1967.

46. ΣΙΑΜΠΟΣ Γεώργιος Σ., «Δημογραφικαὶ ἐξελίξεις ἐν Ἑλλάδι, 1950 - 1980», Ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ, Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, Ἀθῆναι 1969, σελ. 20 - 47.

47. ΒΑΛΑΩΡΑΣ Βασίλειος Γ., «Τὸ Δημογραφικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος - ὁ ἀνθρώπινος παράγων ΣΠΟΥΔΑΙ, Τόμ. ΚΓ., τεῦχος 2, 1973, σελ. 361 - 376.

48. VALAORAS V. G., «Urban-Rural Population Dynamics of Greece 1950 - 1995», NSSE and CPER, Athens 1974, pp. 17 - 26.

49. SYMEONIDOU-ALATOPOULOU H., «An account of factors affecting fertility in Greece, 1930 - 1975», The Greek Review of Social Research 35 : 90 - 110, January-April 1979.

50. DRAKATOS Constantine G., «The Determinants of Birth Rate in Developing Countries: an Econometric study of Greece», Economic Development and Cultural Change 17(4) : 596 - 603, July 1969.

51. VOLOUDAKIS Evangelos A., «Determinants of Fertility and Family Size in Greece: Gross-Section Econometric Analysis 1961 - 1971», Proceeding of the 4th European Population Seminar, NSSG and ECPS, Athens 2 - 5 October 1979, pp. 16-28.

52. U. N., «Demographic Yearbook 1977», ST/ESA/STAT/SER. R/6/Sales No.: E/F. 78. XIII. 1., pp. 144 - 145.